

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA FARMACIJO

TATJANA ŠOLAJA

DIPLOMSKA NALOGA

UNIVERZITETNI ŠTUDIJ FARMACIJE

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA FARMACIJO

TATJANA ŠOLAJA

**OVREDNOTENJE MORALNEGA PRESOJANJA ŠTUDENTOV FAKULTETE ZA
FARMACIJO UNIVERZE V LJUBLJANI**

**AN ASSESSMENT OF THE MORAL DEVELOPMENT OF PHARMACY
STUDENTS AT THE FACULTY OF PHARMACY UNIVERSITY OF LJUBLJANA**

Ljubljana, 2014

Diplomsko nalogo sem opravljala na Fakulteti za farmacijo na Katedri za socialno farmacijo pod mentorstvom doc. dr. Mitje Kosa, mag. farm.

Zahvala

Zahvaljujem se mentorju doc. dr. Mitji Kosu, mag.farm., za pomoč in nasvete pri izdelavi diplomskega dela.

Izjava

Izjavljam, da sem diplomsko nalogo samostojno izdelala pod vodstvom mentorja doc. dr. Mitje Kosa, mag. farm.

Tatjana Šolaja

Ljubljana, februar 2014

Predsednik diplomske komisije: prof. dr. Stanko Srčič, mag. farm.

Član diplomske komisije: doc. dr. Nina Kočever Glavač, mag. farm.

KAZALO VSEBINE

I	UVOD.....	1
1	MORALA IN MORALNI RAZVOJ	1
2	TEORIJE MORALNEGA RAZVOJA.....	2
	2.1 <i>Psihoanalitična teorija .....</i>	2
	2.2 <i>Teorija socialnega učenja .....</i>	2
	2.3 <i>Kognitivno-razvojna teorija .....</i>	3
3	PREDSTAVNIKI KOGNITIVNO-RAZVOJNE TEORIJE.....	3
	3.1 <i>Delo Jeana Piageta .....</i>	3
	3.2 <i>Delo Lawrenca Kohlberga .....</i>	4
	3.3 <i>Delo Jamesa Resta (neokohlbergovski pristop) .....</i>	5
4	PREDSTAVITEV METOD VREDNOTENJA MORALNEGA PRESOJANJA	7
5	VPRAŠALNIK MORALNEGA PRESOJANJA	9
	5.1 <i>Vprašalnik.....</i>	9
	5.2 <i>Podatki, ki jih pridobimo z vprašalnikom.....</i>	10
	5.3 <i>Točkovanje in izračun podatkov.....</i>	11
	5.4 <i>Preverjanje veljavnosti in doslednosti odgovorov.....</i>	12
6	MORALNO PRESOJANJE PRI ŠTUDENTIH FARMACIJE.....	13
II	NAMEN DELA	16
III	METODE DELA	17
1	IZBIRA RAZISKOVALNE METODE.....	17
2	PREVOD VPRAŠALNIKA	17
3	SESTAVA VPRAŠALNIKA.....	18
	3.1 <i>Vzorec .....</i>	18
	3.2 <i>Opis vprašalnika.....</i>	18
	3.2.1 <i>Splošno navodilo .....</i>	19
	3.2.2 <i>Vprašalnik .....</i>	19
	3.2.3 <i>Lastnosti študentov.....</i>	19
4	PILOTNA ŠTUDIJA	19
5	IZVEDBA TESTIRANJA.....	20
6	OBDELAVA PODATKOV.....	21
7	VNOS PODATKOV	21
8	ANALIZA PODATKOV	21

IV	REZULTATI.....	23
1	VZOREC RAZISKAVE	23
2	LASTNOSTI ŠTUDENTOV.....	23
3	OVREDNOTENJE STOPNJE MORALNEGA PRESOJANJA ŠTUDENTOV	25
4	PORAZDELITEV ODGOVOROV NA ZGODBO (JANEZ IN ZDRAVILO, POBEGLI ZAPORNIK IN ZDRAVNIKOVA DILEMA).....	25
5	OVREDNOTENJE POVEZAVE MED LASTNOSTMI ŠTUDENTOV IN MORALNIM PRESOJANJEM	28
	<i>5.1 Ovrednotenje povezave med visokošolskim izobraževanjem in moralnim presojanjem.....</i>	<i>28</i>
	<i>5.2 Ovrednotenje povezave med spolom in moralnim presojanjem.....</i>	<i>30</i>
	<i>5.3 Ovrednotenje povezave med povprečno oceno študija in moralnim presojanjem ...</i>	<i>31</i>
	<i>5.4 Ovrednotenje povezave med krajem bivanja in moralnim presojanjem.....</i>	<i>32</i>
	<i>5.5 Ovrednotenje povezave med izbiro zelene zaposlitve in moralnim presojanjem .....</i>	<i>33</i>
	<i>5.6 Ovrednotenje povezave med izobrazbo staršev in moralnim presojanjem.....</i>	<i>35</i>
	<i>5.7 Ovrednotenje povezave med sodelovanjem pri prostovoljnem delu in moralnim presojanjem.....</i>	<i>37</i>
V	RAZPRAVA	39
1	VZOREC RAZISKAVE	39
2	LASTNOSTI ŠTUDENTOV.....	39
3	OVREDNOTENJE STOPNJE MORALNEGA PRESOJANJA ŠTUDENTOV	40
4	PORAZDELITEV ODGOVOROV NA ZGODBO (JANEZ IN ZDRAVILO, POBEGLI ZAPORNIK IN ZDRAVNIKOVA DILEMA).....	41
5	OVREDNOTENJE POVEZAVE MED LASTNOSTMI ŠTUDENTOV IN MORALNIM PRESOJANJEM	42
	<i>5.1 Ovrednotenje povezave med visokošolskim izobraževanjem in moralnim presojanjem.....</i>	<i>42</i>
	<i>5.2 Ovrednotenje povezave med spolom in moralnim presojanjem.....</i>	<i>44</i>
	<i>5.3 Ovrednotenje povezave med povprečno oceno študija in moralnim presojanjem ...</i>	<i>44</i>
	<i>5.4 Ovrednotenje povezave med krajem bivanja in moralnim presojanjem.....</i>	<i>45</i>
	<i>5.5 Ovrednotenje povezave med izbiro zelene zaposlitve in moralnim presojanjem .....</i>	<i>46</i>
	<i>5.6 Ovrednotenje povezave med izobrazbo staršev in moralnim presojanjem.....</i>	<i>46</i>
	<i>5.7 Ovrednotenje povezave med sodelovanjem pri prostovoljnem delu in moralnim presojanjem.....</i>	<i>47</i>
6	POMANJKLJIVOSTI RAZISKAVE.....	47

VI	SKLEP	49
VII	LITERATURA.....	51
VIII	PRILOGE.....	55

SEZNAM PREGLEDNIC

Preglednica I: Vprašalnik moralnega presojanja – opis zgodb.....	7
Preglednica II: Vprašalnik moralnega presojanja 2 – opis zgodb	8
Preglednica III: Vprašalnik za spremljanje etične usposobljenosti lekarniških farmaceutov - opis zgodb	9
Preglednica IV: Primer tabele.....	11
Preglednica V: Točkovanje in izračun podatkov.....	12
Preglednica VI: Povzetki pregledanih izbranih raziskav, ki so proučevale moralno presojanje pri študentih farmacije.....	15
Preglednica VII: Lastnosti študentov	24
Preglednica VIII: Uporabljene metode, ki smo jih uporabili v sklopu analiziranja hipotez	28

SEZNAM SLIK

Slika 1: Metode dela v diplomski nalogi	17
Slika 2: Stopnje moralnega presojanja	25
Slika 3: Porazdelitev odgovorov na vprašanje Ali bi moral Janez ukrasti zdravilo?	26
Slika 4: Porazdelitev odgovorov na vprašanje Ali bi morala Vračkova prijaviti Kovača policiji?.....	27
Slika 5: Porazdelitev odgovorov na vprašanje Kaj bi moral storiti zdravnik?	27
Slika 6: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na letnik študija.....	29
Slika 7: Frekvenčna porazdelitev letnika študija.....	29
Slika 8: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na spol.....	30
Slika 9: Frekvenčna porazdelitev spola.....	30
Slika 10: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na povprečno oceno študija ..	31
Slika 11: Frekvenčna porazdelitev povprečne ocene študija.....	32
Slika 12: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na kraj bivanja.....	32
Slika 13: Frekvenčna porazdelitev bivališča	33
Slika 14: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na želeno zaposlitev	34
Slika 15: Frekvenčna porazdelitev zelene zaposlitve	34
Slika 16: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na izobrazbo staršev (oče)	35
Slika 17: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na izobrazbo staršev (mati) ...	36
Slika 18: Frekvenčna porazdelitev izobrazbe staršev (oče).....	36
Slika 19: Frekvenčna porazdelitev izobrazbe staršev (mati).....	37
Slika 20: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na sodelovanje pri prostovoljnem delu.....	37
Slika 21: Frekvenčna porazdelitev sodelovanja pri prostovoljnem delu.....	38

POVZETEK

Opis: Ovrednotenje moralnega presojanja pri študentih farmacije je pomembno zaradi narave farmacevtskega poklica. Farmacevt se v svojem vsakdanjem profesionalnem življenju pogosto sreča z različnimi moralnimi dilemami. Raziskave so pokazale, da farmacevt, ki se nahaja na višji stopnji moralnega presojanja, ravna na način, ki je najboljši za bolnika.

Namen dela: Ovrednotenje moralnega presojanja študentov Fakultete za farmacijo Univerze v Ljubljani. Proučiti povezavo med lastnostmi študentov (letnik študija, spol, povprečna ocena študija, kraj bivanja, želena zaposlitev, izobrazba staršev, sodelovanje pri prostovoljnem delu) in moralnim presojanjem.

Metode: Uporabili smo Vprašalnik moralnega presojanja (ang. Defining Issues Test). To je najpogosteje uporabljan inštrument za ovrednotenje stopnje moralnega presojanja. S pomočjo standardizirane sheme smo izračunali številčne vrednosti in odstotke posameznih stopenj moralnega presojanja. Grafično smo prikazali porazdelitev posameznih stopenj moralnega presojanja, porazdelitev odgovorov na zgodbo (Janez in zdravilo, Pobegli zapornik in Zdravnikova dilema) in porazdelitev postkonvencionalne vrednosti v odvisnosti od lastnosti študentov. Izvedli smo opisno in sklepno statistično analizo. Pri sklepni statistični analizi smo uporabili t-test in test ANOVA s stopnjo signifikance $p = 0,05$.

Rezultati: Vzorec so predstavljali študenti prvega in petega letnika Fakultete za farmacijo Univerze v Ljubljani ($N = 227$). V končno obdelavo smo uvrstili 144 ustrezno izpolnjenih vprašalnikov, kar predstavlja 63,4-odzivnost. Študenti Fakultete za farmacijo Univerze v Ljubljani se v največji meri nahajajo na četrti stopnji moralnega presojanja. Ugotovili smo, da obstaja povezava med izobrazbo matere in moralnim presojanjem, ni pa povezave z izobrazbo očeta.

Sklep: Družina ima na splošno največji vpliv na razvoj posameznika, torej posledično tudi na razvoj moralnega presojanja. Ugotovimo lahko tudi, da je v programih visokošolskega izobraževanja še veliko neizkoriščenega prostora, ki bi se lahko dopolnil z opisanimi potrjenimi metodami vpliva na rast moralnega presojanja.

Ključne besede: moralno presojanje, Kohlberg, Rest, DIT, študenti.

ABSTRACT

Description: Due to the nature of the pharmacist profession, it is vital to assess the moral reasoning of Pharmacy students. The everyday life of a pharmacist often presents various moral dilemmas. Research results have shown that a pharmacist acts in the best interest of the patient at the highest level of moral reasoning.

Objective: An assessment of the moral development of students at the Faculty of Pharmacy University of Ljubljana. An examination of how student's characteristics (current year of study, gender, average grade, city of residence, desired job, parents' education, voluntary work) influence moral reasoning.

Methods: A questionnaire was used to assess moral reasoning. The Defining Issues Test is the most frequently used tool to assess the level of moral reasoning. By using a standardized scheme, numerical values were calculated for each level of moral reasoning. The diagrammatic drawing presents the distribution of answers to the moral dilemmas (Heinz and the drug, Escaped prisoner and The doctor's dilemma) and the distribution of the post-conventional values in consideration of the student's characteristics. We carried out a descriptive and inferential statistical analysis. The inferential statistical analysis was carried out using the T-test and the ANOVA test with a significance level of $p = 0.05$.

Results: The first and fifth year students of the EM FAR programme, as well as the fifth year students of the UP FAR programme, represented the sample group ($N = 227$). In the final stage, 144 correctly filled-in questionnaires were processed, resulting in a 63.4% response. The students at the Faculty of Pharmacy have mostly achieved the fourth level of moral reasoning. We assessed that there's a correlation between the mother's education and moral judgment, but there's no correlation with the father's education.

Conclusion: The factor that most influences a person's development is undoubtedly the family, also influencing the development of moral reasoning. It has been assessed that University programmes still have a lot of room that could be filled with the described and clearly established techniques used to influence the development of moral reasoning.

Key words: moral reasoning, Kohlberg, Rest, DIT, students.

ABECEDNI SEZNAM OKRAJŠAV

DIT	Vprašalnik moralnega presojanja (ang. Defining Issues Test)
DIT 2	Vprašalnik moralnega presojanja 2 (ang. Defining Issues Test 2)
EM FAR	Enovit magistrski študijski program Farmacija
FFA	Univerza v Ljubljani - Fakulteta za farmacijo
PEP	Vprašalnik za spremljanje etične usposobljenosti lekarniških farmacevtov (ang. The Professional Ethics in Pharmacy)
PU	praktično usposabljanje
SPSS	Statistični programski paket za družbene vede (ang. Statistical Package for the Social Sciences)
UP FAR	Univerzitetni program Farmacija

I UVOD

1 Morala in moralni razvoj

Morala je del kulturnovrednostnega sistema. Sestavljena je iz principov in pravil, ki uravnavajo človekovo življenje v družbi, ter iz kriterijev za vrednotenje človekovih dejanj in postopkov (1).

Leksikon morale in etike navaja, da beseda morala izhaja iz »latinske besede *mos, moralis*, kar pomeni nrav, nraven, moralen. Morala je skupek predpisov, norm, vrednot in idealov, ki so sankcionirani s posebno notranjo, subjektivno sankcijo, katero subjekt, oseba ali posameznik uporablja na sebi zaradi morebitnega kršenja omenjenih nravstvenih postavk« (2).

V različnih literarnih virih lahko najdemo različne in številne definicije morale. Tako Gregorač A. ugotavlja skupne točke teh definicij in pravi:

- Morala je oblika družbene zavesti
- ki jo sestavljajo različni predpisi, norme in pravila
- ti nam govorijo o odnosu med posameznikom in drugimi ljudmi, o odnosu posameznika do samega sebe ter o odnosu posameznika do širšega okolja
- odnosi se med seboj razlikujejo glede na to, ali so želeni (dobri, pravilni) in jih norme, pravila, principi zapovedujejo, ali pa so nezaželeni (slabi, zli, nepravilni) in jih norme, pravila in predpisi prepovedujejo (3).

Moralne vrednote niso ne univerzalne in ne absolutne. Različne moralne norme obstajajo istočasno kot dominantne v različnih skupinah. Morala različnih civilizacij je različna zaradi njihovih različnih življenjskih razmer. Morala iste družbe se spreminja glede na njene gospodarske in politične spremembe. Znotraj iste družbene skupine imajo različni družbeni sloji lastne moralne norme – t. i. subkulture. Razlike v moralnih normah so velike tudi na individualni ravni iste subkulture (4).

Ne glede na to, v kakšni družbi so ljudje živeli skozi zgodovino, pa obstajajo neki splošni in skupni problemi, s katerimi se srečujejo, torej so neke moralne vrednote skladno s tem univerzalne. Na tej osnovi se lahko vrednoti posamezen družbeni sistem. Večini moralnih sistemov je skupno in splošno to, da posredno ali neposredno povzročanje škode soljudem

vrednotijo negativno, pozitivno pa vsa dobra dela in skrb za druge člane skupine. Tak odnos je prisoten skozi dolgo časovno obdobje človeške zgodovine, od začetkov krščanstva (Deset božjih zapovedi) pa do dokumentov, ki urejajo osnovne človekove pravice (Deklaracija o človekovih pravicah, OZN 1948) (4).

Maja Zupančič v knjigi *Razvojna psihologija* opredeljuje moralni razvoj kot »ustvarjanje zavesti o tem, kaj je pravilno in kaj je napačno, ter kot obvladovanje lastnih potreb in želja glede na trenutno obstoječe standarde, ki jih posameznik zaznava v svoji okolici« (1).

2 Teorije moralnega razvoja

Poznamo več različnih teorij moralnega razvoja. Osredotočamo se na tri glavne teorije, ki se med seboj po pristopu razlikujejo, na nekaterih mestih pa se tudi dopolnjujejo.

Osnove teh teorij zasledimo v treh filozofskih teorijah. To so teorija o izvornem grehu, teorija o samooblikovanju in teorija o »tabula rasa«.

2.1 Psihoanalitična teorija

Utemeljitelj psihoanalitične teorije je Sigmund Freud. Psihoanalitična teorija ali teorija odnosov se tako imenuje zaradi odnosov, ki jih vzpostavlja otrok z okolico, ki ga obkroža od njegovega rojstva naprej. Najpomembnejše odnose v zgodnjem otroštvu ustvari s starši (5).

Po tej teoriji je otrok na začetku amoralen in hedonističen. Okolica s svojim delovanjem zavira družbeno nesprejemljivo obnašanje. Ključno vlogo imajo starši. Starševski nazori o tem, kaj smatrajo za dobro, postajajo otrokov ego ideal, medtem ko nazori glede slabega postajajo njegov superego. Iz navedenega lahko po tej teoriji sklepamo, da je oseba v procesu svojega moralnega razvoja pasivna in da je proizvod delovanja zunanjih socialnih vplivov (4).

2.2 Teorija socialnega učenja

Za avtorja te teorije velja ameriški psiholog Albert Bandura. Po njegovem mnenju se moralno obnašanje uči po modelu. To je dominanten način učenja motivacijskih lastnosti, kar pravzaprav posnema obnašanje uspešnih posameznikov. Po tej teoriji je moralno obnašanje odvisno od posledic obnašanja neke osebe. Večina ljudi sprejema tiste oblike

socialnega obnašanja, ki so nagrajevane, medtem ko zavračajo tiste, ki to niso oziroma so celo kaznovane, čeprav je to v skladu z družbenimi normami. Tako se pojavijo odstopanja. Takšno obnašanje vodi do tako imenovanega pojava dvojne morale (4).

2.3 Kognitivno-razvojna teorija

V središču učenja kognitivne teorije so kognitivni procesi razsojanja in zavzemanja stališč o moralnih postopkih kot zavestni izbiri, osrednji dejavnik morale pa je proces razsojanja v moralno dvomljivih primerih (6).

V svojem razvoju gredo ljudje skozi določeno število kvalitativnih sprememb, ki ustrezajo določenim stopnjam razvoja. S kognitivnimi strukturami poimenujemo organizacijske celote ali sisteme notranjih odnosov. Kognitivne strukture se skupaj z izkušnjami spreminjajo in razvijajo. Razvoj kognitivnih struktur se odvija v smeri vzpostavitve večjega ravnotežja med organizmom in okolico. Maksimalno dobro organiziran sistem postane osnova za popolnoma nov sistem. Razvoj je po tej teoriji sestavljen iz zamenjave enega logičnega sistema z drugim. Spodbuda za spremembo je v opaženi neprimernosti obstoječe skupine pravil ali načinov razsojanja za pojasnitev novih izkušenj (7).

Na področju kognitivnih teorij moralnega razvoja sta bila najvplivnejša teoretika Jean Piaget in Lawrence Kohlberg.

3 Predstavnik kognitivno-razvojne teorije

3.1 Delo Jeana Piageta

Jean Piaget je večino svojega bogatega proučevanja namenil raziskovanju kognitivnega razvoja. Večino pozornosti je usmeril v spoznavanje moralnega razvoja otrok. Moralni razvoj je videl v ozki povezavi s kognitivnim razvojem. Ta po njegovi teoriji predstavlja osnovo moralnega razvoja. Menil je, da posameznik ni zmožen napredovati v moralnem razvoju, vse dokler ni podprt s kognitivnim razvojem. Kognitivni razvoj tako kot moralni razvoj poteka po stopnjah, ki so univerzalne (3, 8).

Piaget je v svojih delih opisal številne raziskave, ki so se nanašale na proučevanje moralnega razvoja otrok. Najbolj so ga zanimala merila, na temelju katerih otroci pojasnjujejo svoje moralne sodbe. Piaget je zaključil, da obstajajo tri stopnje v razvoju

otrokovega moralnega razsojanja. Do četrtega leta se otroci nahajajo v tako imenovanem predmoralnem obdobju. Otrok ima zelo omejeno spoznanje o tem, kaj so pravila in kakšen je njihov namen (8).

Predmoralnem obdobju sledi obdobje moralnosti, ki ga je Piaget razdelil na dve stopnji:

- stopnja heteronomne morale ali obdobje moralnega realizma,
- stopnja avtonomne morale ali obdobje moralnega relativizma.

3.2 Delo Lawrence Kohlberga

Kohlbergova teorija moralnega presojanja (na podlagi Piagetovih ugotovitev) je bila prvič promovirana leta 1958. Bila je zelo vplivna ter je spodbudila številne mednarodne raziskave in razprave o moralnosti, moralnem učenju in moralni vzgoji.

Moralni razvoj je L. Kohlberg opredelil »kot razvoj razumevanja družbenih norm, pravil in zakonov, vzajemnosti v medosebnih odnosih in temeljnih moralnih pojmov, ki naj bi bili prisotni v vsaki družbi«. Na podlagi longitudinalnih empiričnih podatkov je dokazal, da moralni razvoj poteka v šestih stopnjah. Vsaka naslednja stopnja predstavlja diferenciacijo in integracijo predhodne stopnje (9).

Kohlberg je razdelal stopnje moralnega razvoja z analizo odgovorov glede moralnih dilem, ki opisujejo konfliktne moralne situacije (7).

Kohlberg je po dve stopnji združil skupaj in tako dobil tri osnovne nivoje moralne usmerjenosti (predkonvencionalno, konvencionalno in postkonvencionalno).

Stopnje moralnega razvoja so v Kohlbergovem sistemu opredeljene kot:

- usmeritev k poslušnosti in kaznovanju,
- instrumentalno relativistična usmeritev,
- usmeritev k medsebojnemu ujemanju,
- usmeritev k zakonitosti in redu,
- usmeritev k vzajemnemu družbenemu soglasju,
- usmeritev k univerzalnemu etičnemu načelu.

Kohlbergova teorija moralnega razvoja ne predpostavlja, da se moralni razvoj povprečnega posameznika konča šele na stopnji 5 ali celo 6. Empirične raziskave so pokazale, da je 4.

stopnja prisotna v moralnem presojanju večine adolescentov in odraslih. Približno 20 – 25 % odraslih doseže postkonvencionalno stopnjo moralnega presojanja, od tega jih približno 5 – 10 % doseže šesto stopnjo. Predkonvencionalna stopnja moralnega presojanja je značilna za otroke, mlajše od devet let, in za večino odraslih prestopnikov (7, 9, 10).

3.3 Delo Jamesa Rest (neokohlbergovski pristop)

Kot pove že naziv, se ta pristop navezuje na delo Kohlberga. Nastal je kot rezultat raziskav z merskim inštrumentom, ki je bil iz praktičnih razlogov zamišljen kot alternativa za Intervju moralnih presojanj (ang. Moral Judgement Interview) Lawrence Kohlberga. Intervju moralnih presojanj je v nasprotju z Vprašalnikom moralnega presojanja podvržen vplivu individualne interpretacije odgovorov vprašanih in je zato manj objektivni (6, 11, 12).

Razvoj inštrumenta in celotnega modela se je začel z Restovo disertacijo. V svojo raziskavo je vključil otroke v starosti od šest do 14 let in jim s Kohlbergovim intervjujem določil stopnjo moralnega razvoja. Nato jim je ponudil moralne dileme, s katerimi se do takrat še niso srečali, in načine razsojanja v teh dilemah. Ponujeni odgovori so predstavljali razsojanje eno stopnjo pod izmerjeno ravno sodelujočih in dve stopnji nad tem. Rezultati so pokazali, da prehod na naslednjo stopnjo zahteva razumevanje predhodne in na višji stopnji kot je trditev od tiste, na kateri se udeleženec nahaja, slabše jo ta razume in težje si jo zapomni (6). Tako so na podlagi kritike Kohlbergovega načina vrednotenja sestavili test. Vprašalnik moralnega presojanja je bolj objektivni, ker odgovori temeljijo na Likhertovi petstopenjski lestvici (9).

Na podlagi rezultatov te in drugih raziskav so Rest in sodelavci predlagali nov model (Rest, Narvaez, Bebeau in Thoma). V nasprotju s Kohlbergovim modelom, pri katerem se oseba nahaja na eni stopnji ali na prehodu na višjo stopnjo (transformacijski model), nov model definira razvoj moralnega razsojanja, pri čemer oseba zadrži stare sheme in sprejema nove (aditivni model) (11, 12, 13).

Avtorji so mnenja, da tri temeljne postavke kognitivne znanosti podpirajo njihov pristop k raziskavi in razvoju moralnega razsojanja:

- Prva postavka kognitivne znanosti

Temelji na predpostavki, da se pri odločanju pri moralnem presojanju aktivirajo določene sheme.

Pod pojmom sheme razumemo strukture, ki se razvijajo in so pod vplivom izkušenj. Gre za mentalne strukture, ki so za ljudi koristne pri organiziranju njihovega znanja in vedenja o socialnem svetu glede na neko temo ali področje. Sheme so individualne in kulturno specifične ter vplivajo na informacije, ki jih ljudje opazijo in si jih zapomnijo. Delujejo kot filtri, saj ne prepuščajo tistih informacij, ki niso v skladu z njimi (14, 15).

- Druga postavka kognitivne znanosti

Temelji na predpostavki, da se proces moralnega odločanja odvija samodejno in brez zavestne kontrole (16).

- Tretja postavka kognitivne znanosti:

Temelji na predpostavki o tistem znanju (ang. tacit knowledge). Gre za to, da pri odločanju uporabljamo implicitne procese in znanja, ki so zunaj zavestnosti in jih ne moremo oblikovati verbalno. Implicitno oziroma tiho znanje je osebno znanje, ki se ga pogosto ne zavedamo, izraža pa se v obliki idej, izkušenj, norm in vrednot ter ga vgrajujemo v procese, zaradi česar pa se je o njem težko pogovarjati, ga definirati, kodirati, dokumentirati in deliti z drugimi. To je znanje, ki se je razvilo iz izkušenj in zajema vrednote in prepričanja (17).

Stopnje moralnega razvoja so v Restovem sistemu opredeljene kot:

- usmeritev k osebnemu interesu,
- usmeritev k vzdrževanju norm,
- usmeritev k postkonvencionalnosti.

Model J. Resta vsebuje štiri komponente, ki predstavljajo temeljne procese, potrebne za moralno vedenje posameznika (18):

- sposobnost razlaganja moralne situacije,
- sposobnost presojanja pravih načinov delovanja,
- sposobnost določanja prednosti izbranim vrednotam,
- sposobnost izvedbe moralnega dejanja.

4 Predstavitev metod vrednotenja moralnega presojanja

Moralno presojanje se lahko ovrednoti s pomočjo inštrumentov, ki so narejeni prav za ta namen. V nadaljevanju smo jih na kratko opisali ter predstavili njihove podobnosti in razlike.

Vprašalnik moralnega presojanja (ang. Defining Issues Test - DIT)

To je test, ki ga je leta 1979 razvil J. Rest. Vprašalnik moralnega presojanja je najbolj pogosto uporabljan inštrument za merjenje moralnega presojanja. Iz testa lahko s standardizirano shemo izračunamo številčne vrednosti in odstotke posameznih stopenj. Pri vrednotenju moralnega presojanja se najpogosteje uporablja postkonvencionalna vrednost, saj najboljše ponazarja spremembe pri moralnem presojanju (19, 20).

V preglednici I smo podali opis zgodb.

Preglednica I: Vprašalnik moralnega presojanja – opis zgodb

Zgodba	Opis zgodbe
Janez in zdravilo	Janezova žena je umirala za rakom. Zdravniki so menili, da bi jo lahko rešilo novo zdravilo. Farmacevt je za zdravilo zahteval desetkratno vrednost od realne cene. Janez si je na vse načine poskušal denar izposoditi, vendar je zbral le za približno polovico cene zdravila. Farmacevta je prosil, naj mu zdravilo proda ceneje ali pa dovoli, da preostanek plača pozneje. Farmacevt mu tega ni dovolil.
Pobegli zapornik	Zapornik je bil obsojen na deset let zavora. Po enem letu je zbežal iz zavora in je pristal v drugem delu države. Osem let je trdno delal in zbral denar za lastni posel. Postal je drug človek, odprl lasten posel, bil pravičen do delavcev in strank ter dajal dobrodelne prispevke. Potem ga je sosed prepoznal kot človeka, ki je zbežal iz zavora.
Zdravnikova dilema	Neka ženska je umirala za rakom. Trpela je hude bolečine, vendar je bila že tako šibka, da bi ji močna doza zdravila proti bolečinam skrajšala življenje. Prosila je zdravnika, naj ji da dovolj morfija, da bo umrla.

Vprašalnik moralnega presojanja 2 (ang. Defining Issues Test 2 – DIT 2)

To je test, ki ga je leta 1999 razvil J. Rest s sodelavci. Vprašalnik moralnega presojanja 2 so razvili iz zgoraj opisanega testa. Rest in sodelavci so razvili novo mero, t. i. vrednost N2. Razvili so jo, ker so menili, da se razvoj moralne razsoje ne bi smel izkazovati le z večjo zastopanostjo višje sheme (pri Vprašalniku moralnega presojanja se razvoj moralne presoje izkazuje z zastopanostjo postkonvencionalne vrednosti), ampak tudi z manjšo

zastopanostjo nižje (zastopanost predkonvencionalne in konvencionalne vrednosti). Vrednost N2 upošteva oba podatka, tako da dobimo izpopolnjene podatke o moralnem presojanju neke osebe (12, 13).

V preglednici II smo podali opis zgodb.

Preglednica II: Vprašalnik moralnega presojanja 2 – opis zgodb

Zgodba	Opis zgodbe
Mustaq in lakota	V majhni vasi v Indiji so vaščani tako revni, da kuhajo juho iz skorje drevesa. Mustaq je slišal, da v vasi en bogat človek skladišči hrano in čaka, da bi jo prodal po visoki ceni. Njegov načrt je ukrasti malo hrane iz skladišča. Misli, da se to ne bo opazilo.
Bivši zapornik	Novinarica piše za dnevni politični časnik. Trenutno spremlja županske volitve, v katerih sodeluje kandidat Y. Slučajno je izvedela, da je bil Y pred 20 leti aretiran zaradi kraje v trgovini. Zdaj je drug človek. Ogromno prispeva tudi za krajevno skupnost.
Otroški vrtec	Gospod Gašper je član mestnega odbora za vzgojo in izobraževanje. V mestu je zaradi trenutnih slabih finančnih razmer treba zapreti otroški vrtec. Gospod Gašper je zaradi tega organiziral sestanke z meščani. Sestanek je prerasel v pravo katastrofo. Naslednji dan so člani mestnega odbora prejeli grozilne klice.
Zdravnikova dilema	Gospa ima raka debelega črevesja v terminalni fazi. Prišla je k zdravniku. Prosi ga za dodaten odmerek zdravila, ker trpi hude bolečine. Zdravnik odkloni njen predlog, ker meni, da ima lahko dodatni odmerek smrtni učinek.
Protest	Vlada je podpisala pogodbo s tujim podjetjem o transportu in skladiščenju nafte in naftnih izdelkov v državi. Študenti protestirajo, ker menijo, da gre za zlorabo politične moči zaradi povečanja dobička. Pravijo, da vlada tako ogroža človeška življenja in okolje. Študenti so na ulicah, ustavili so promet in motijo normalno funkcijo mesta. Dekan je zahteval, naj prekinijo nezakonite proteste. Študenti so potem zasedli fakulteto.

Vprašalnik za spremljanje etične usposobljenosti lekarniških farmacevtov (ang. Professional Ethics in Pharmacy - PEP)

To je test, ki ga je sredi prejšnjega desetletja razvila avstralska skupina (B. Chaar, J. Brien in I. Kraas). Test so razvili na podlagi opisanega Vprašalnika moralnega presojanja. Metodologija testiranja je ista kot pri prej opisanih testih. Razlika je v tem, da ima Vprašalnik za spremljanje etične usposobljenosti lekarniških farmacevtov zgodbe, katerih vsebina se navezuje na farmacevtsko stroko. Razvili so ga za testiranje farmacevtov, ki so zaposleni v javnem lekarnarstvu (21).

V preglednici III smo podali opis zgodb.

Preglednica III: Vprašalnik za spremljanje etične usposobljenosti lekarniških farmacevtov – opis zgodb

Zgodba	Opis zgodbe
OTC zdravilo	Farmacevt je pred kratkim prevzel lekarno, ki je trenutno slabo poslovala. V lekarno je prišla starejša gospa, ki ima težave s sinusi. Gospa pravi, da je preizkusila dosti zdravil in da hoče nekaj novega. Farmacevt je v dvomih, ali bi ji prodal drago zdravilo, za katerega ne ve, ali ji bo pomagalo.
Farmaceutova dilema	V lekarno je prišla ženska, katere mama ima raka in trpi hude bolečine. Farmaceuta prosi za steklenico morfija, ker je mama svojo zalogo že porabila. K zdravniku ne more, ker je konec tedna.
Antidepresiv	V lekarni je ob ponedeljkih zjutraj gneča in je težko vzdrževati red. Prišel je pacient, ki hoče dvigniti antidepresiv na recept. Pravico za to ima šele čez 14 dni. Farmacevt bi poklical njegovega psihiatra, ampak psihiater noče, da ga kličejo v času, ko dela s pacienti, ker pravi, da mu to odvrča pozornost od dela.

Pri izboru najprimernejše metode za naše testiranje smo si zastavili določene kriterije, ki naj bi jih testiranje zadovoljilo: test je moral imeti tako imenovane psihometrične značilnosti (veljavnost in zanesljivost). In opisani testi so ustrezali postavljenim zahtevam.

5 Vprašalnik moralnega presojanja

5.1 Vprašalnik

Vprašalnik moralnega presojanja (ang. Defining Issues Test, skrajšano DIT) je najpogosteje uporabljen psihometrični inštrument, s pomočjo katerega merimo moralno presojanje (19).

Vprašalnik moralnega presojanja (v nadaljevanju DIT) je razvil James Rest skupaj z sodelavci v Inštitutu za etiko Univerze v Minnesoti. DIT je bil uporabljen pri več kot tisoč študijah in na več deset tisoč sodelujočih, njegovi veljavnost in zanesljivost pa sta zelo dobro dokumentirani in potrjeni (22). Tako so poleg zanesljivosti potrdili še razvidno veljavnost, kriterijsko veljavnost, longitudinalno ali vzdolžno veljavnost, konvergentno-divergentno veljavnost in vsebinsko veljavnost (23).

Osnovna različica testa je sestavljena iz petih zgodb, ki predstavljajo moralno dilemo (pojem moralne dileme se nanaša na situacijo, v kateri mora posameznik, odločiti kaj je

prav in kaj narobe). Moralne dileme vsebujejo moralne konflikte, ki imajo naslednji ustroj: v moralni situaciji zlahka prepoznamo osebo, ki se sooča z moralno izbiro. Pri tem ima oseba možnost na vsaj dva načina ravnati se, nobena pa ne pomeni družbeno povsem sprejemljive rešitve (1). Krajša različica testa je sestavljena iz treh zgodb. Obe različici testa imata podobni psihometrični lastnosti in visok korelacijski koeficient ($r = 0,93$) (24).

DIT je test, s katerim lahko testiramo moralno presojanje udeležencev različnih starostnih skupin in izobrazbenih profilov (osnovnošolci, srednješolci, študenti, naravoslovci, družboslovci in tako naprej). Udeleženci testiranja morajo biti starejši od 12 let, saj test zahteva primerno veščino branja in sposobnost razumevanja pisnega materiala. Zato se merjenje ne začne s prvo, ampak z drugo stopnjo moralnega presojanja, saj otroci pri 12 letih ne bi smeli biti več na prvi stopnji moralnega razvoja (6, 11). V nasprotju z DIT pa se lahko Kohlbergov intervju izvaja na otrocih, mlajših od 12 let.

Davison in sodelavci so s pomočjo novejših psihometričnih metode Teorije odgovora na predpostavko (ang. Item Response Theory) potrdili skladanje eksperimentalno pridobljenih rezultatov s teoretično predpostavko stopenj moralnega presojanja (23).

Naloga anketiranca je, da pazljivo prebere opisano zgodbo in se odloči, kaj bi moral protagonist v dani situaciji storiti (25). Vprašanje je vezano na zgodbo, odgovori pa so že ponujeni. Nato mora anketiranec oceniti pomembnost 12 ponujenih vprašanj pri sprejemanju odločitev. Vprašanja so zastavljena tako, da vsako od njih aktivira eno od treh shem moralnega mišljenja na osnovi Restovega modela. Sheme, ki se aktivirajo, opisujejo stopnjo razvoja moralnega razsojanja posameznika (11, 26).

5.2 Podatki, ki jih pridobimo z vprašalnikom

Z vprašalnikom pridobimo številčne vrednosti in odstotke posameznih stopenj moralnega presojanja: drugo in tretjo stopnjo, četrto stopnjo ter peto in šesto stopnjo. Stopnje moralnega presojanja razlagamo v smislu Kohlbergove teorije (9). Pridobimo še številčne vrednosti in odstotke asocialnih odgovorov (A), ki nakazujejo prisotnost moralnega relativizma, nesmiselnih odgovorov (M), ki kažejo na neveljavnost preizkusa, in nedoslednih odgovorov (NK).

Peta stopnja se deli na podstopnji A in B. Razlika med stopnjama pet A in pet B je, da se anketiranec na stopnji pet A bolj osredotoča na konkretno situacijo, na stopnji pet B pa navaja argumente, ki se nanašajo na življenjske vrednote (9).

S seštevkoma pete A, pete B in šeste stopnje dobimo postkonvencionalno vrednost. Postkonvencionalna vrednost (označimo jo z veliko črko P in se tako kot stopnje moralnega presojanja izraža v odstotkih) opisuje trenutno stanje ter je dober pokazatelj napredka v moralnem presojanju posameznika.

Postkonvencionalno vrednost lahko uvrstimo v eno od treh kategorij: nizka postkonvencionalna vrednost (0 – 27 %), srednja postkonvencionalna vrednost (28 – 41 %) in visoka postkonvencionalna vrednost (več kot 41 %). Vrednosti so določene na temelju dolgoletnega proučevanja eksperimentalnih podatkov raziskav o moralnem presojanju (24).

5.3 Točkovanje in izračun podatkov

Postopek točkovanja in izračuna podatkov bomo podrobno opisali v nadaljnjem besedilu.

Za vsakega anketiranca pripravimo naslednjo preglednico (preglednica IV).

Preglednica IV: Primer preglednice

Zgodba	2	3	4	5A	5B	6	A	M	P	NK
Janez in zdravilo										
Pobegli zapornik										
Zdravnikova dilema										
Vrednost										
Odstotek (%)										

Številčni znaki v preglednici V predstavljajo stopnje moralnega presojanja v smislu Kohlbergove teorije moralnega razvoja. Znak A predstavlja asocialne odgovore, M odgovore, ki ne povedo nič, a zvenijo dobro, 2 in 3 (druga in tretja stopnja) predstavljata predkonvencionalne vrednosti, 4 (četrt stopnja) konvencionalno vrednost, 5 A, 5 B in 6

(peta in šesta stopnja) postkonvencionalno vrednost, NK pa je seštevek nedoslednih odgovorov (9, 23, 27).

- Točkujemo samo štiri najpomembnejša vprašanja, ki jih je anketiranec označil za vsako zgodbo posebej v delu B (navodila Vprašalnika moralnega presojanja v Prilogi I).
- Potem pogledamo v preglednico V, ki nam kaže, kateri stopnji moralnega razvoja – kategoriji A ali M – pripadajo vprašanja v delu A (navodila Vprašalnika moralnega presojanja v Prilogi I).

Preglednica V: Točkovanje in izračun podatkov

Zgodba	Zaporedna številka vprašanja											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Janez in zdravilo	4	3	2	M	3	4	M	6	A	5A	3	5A
Pobegli zapornik	3	4	A	4	6	M	3	4	3	4	5A	5A
Zdravnikova dilema	3	4	A	2	5A	M	3	6	4	5B	4	5A

Ko najdemo kategorijo, ki ustreza vprašanju, obtežimo najpomembnejše vprašanje s štirimi točkami, drugo najpomembnejše s tremi, tretje najpomembnejše z dvema in četrto najpomembnejše z eno točko. To naredimo za vsako zgodbo posebej in točke vpišemo v tabelo, ki smo jo pripravili za vsakega anketiranca. Ker lahko isti kategoriji v eni zgodbi pripada več odgovorov, lahko v isto okence zapišemo več števil (točk) (9, 23, 27).

- Za vsako kategorijo seštejemo točke in dobimo številčno vrednost, ki ustreza kategoriji, skupni seštevek pa znaša 30.
- Vrednost preračunamo v odstotke tako, da jo delimo z 0,3.

5.4 Preverjanje veljavnosti in doslednosti odgovorov

Preverjanje veljavnosti odgovorov izvedemo s pomočjo odgovorov M. Če vprašanje, ki ga je preizkušanec izbral kot pomembno pri svoji odločitvi, spada v kategorijo M, to pomeni, da situacije ni ocenjeval na podlagi moralnih norm, ki se jih sicer drži, norm, ki jih je

sprejel za svoje, ali norm, v katere verjame, temveč je izbiral brezpomenske fraze, ki zvenijo učeno. Izbor teh vprašanj nam ničesar ne pove o stopnjah moralnega presojanja, pač pa kaže na posameznikovo težnjo k podpori določenih izjav zaradi njihove ambicioznosti in pretencioznosti. Kot kriterij neveljavnosti uporabljamo vrednost M, ki je višja od 4 (9, 23, 27).

Preizkus doslednosti opravimo tako, da ob vsaki zgodbi preverjamo skladnost odgovorov v tabeli s štirimi izbirami najpomembnejših vprašanj. Tisto vprašanje, ki je izbrano kot najpomembnejše, mora biti tudi najvišje ocenjeno. Nedoslednost pri odgovarjanju je lahko rezultat ocenjevanja po naključju, slabega razumevanja navodil, spreminjanja mnenja o vprašanju in podobno (9, 23, 27).

Preizkus ni veljaven tudi v primeru, ko posameznik slabo loči vprašanja po njihovi pomembnosti – na primer, če večino vprašanj označi kot enako pomembnih. Če ima ena zgodba devet ali več vprašanj enako ocenjenih, preizkus ni veljaven (9, 23, 27).

6 Moralno presojanje pri študentih farmacije

Moralno presojanje so največ proučevali pri zdravstvenih poklicih zaradi njihove specifične narave: medicina (Baldwin et al., Adamson et al.), veterina (Self et al.), sestrinstvo (Duckett et al), dentalna medicina (Bebeau in Thoma) in farmacija (Latif in Chaar) (15).

Farmacija je znanstvena disciplina, ki je podvržena številnim spremembam in postaja z delom stroke vse bolj usmerjena k pacientom. Zaradi večjega stika s pacienti in odgovornosti za spremljanje in za rezultat zdravljenja je tudi več možnosti za srečanje z moralnimi dilemami.

Raziskave so pokazale, da se študenti, ki so na višji stopnji moralnega presojanja, lažje spopadajo z moralnimi dilemami v praksi kot tisti, ki so na nižji stopnji (26). Farmacevti, ki se nahajajo na nižji stopnji moralnega presojanja, so dovtetnejši za moralno stisko na delovnem mestu kot tisti, ki se nahajajo na višji stopnji moralnega presojanja (24). Tako bo farmacevt, ki se nahaja na predkonvencionalni ravni, pacientu izdal predpisano zdravilo, ker se boji negativne reakcije zdravnika, čeprav ve, da bi bilo drugo zdravilo primernejše. Farmacevt, ki se nahaja na konvencionalni ravni, bo prodal OTC zdravilo, čeprav ve, da pacientu verjetno ne bo pomagalo, ampak bo lastniku lekarne prineslo dodaten zaslužek.

Farmacevt, ki se nahaja na postkonvencionalni ravni, se bo obnašal profesionalno in bo ravnal predvsem v korist bolnika in ne v lastno korist (20, 24).

Raziskave so pokazale, da so posamezniki, ki se nahajajo na višji stopnji moralnega presojanja, manj naklonjeni sodelovanju v obnašanju, kot so laganje, goljufanje, izmikanje odgovornosti in podobno (28).

Dokazana je povezava med moralnim presojanjem in učinkovitostjo zdravljenja; farmacevti, ki imajo večjo stopnjo moralnega razsojanja, so hkrati boljši farmacevti in sprejemajo boljše odločitve glede skrbi za paciente (20, 24).

Študenti, ki se nahajajo na višji stopnji moralnega presojanja, se bodo bolj držali etičnega kodeksa od tistih na nižjih stopnjah (20).

V preglednici VI prikazujemo povzetke izbranih raziskav iz literature, ki so se ukvarjale s proučevanjem moralnega presojanja študentov farmacije.

Preglednica VI: Povzetki pregledanih izbranih raziskav, ki so proučevale moralno presojanje pri študentih farmacije

Avtor	Leto članka	Cilj naloge	Vzorec	Način izvedbe raziskave	Rezultati raziskave	Omejitve
Latif in Berger (33)	1999	Primerjava postkonvencionalne vrednosti študentov farmacije z postkonvencionalno vrednostjo farmacevtov zaposlenih v lekarnah	Študenti prvega in drugega letnika, farmacevti zaposleni v lekarnah	Vprašalnik ki je zajemal tri vprašanja iz testa DIT	Najdena je razlika med postkonvencionalno vrednostjo študentov ($P = 36,71\%$) in zaposlenih farmacevtov ($P = 34,70\%$)	Analiza je bila izvedena na eni univerzi, v dveh letnikih
Latif (28)	2000	Ovrednotenje povezave med moralnim presojanjem in posameznikovim dojemanjem moralnih dilem	Študenti drugega letnika	Vprašalnik ki je zajemal tri vprašanja iz testa DIT	Najdena je povezava med moralnim presojanjem in zmožnostjo reševanja moralnih dilem (Pearsonov koeficient korelacije je 0.287)	Analiza je bila izvedena v ZDA na eni univerzi
Latif (24)	2003	Ovrednotenje povezave med moralnim presojanjem, letnikom študija, spolom in krajem bivanja	Študenti prvega in tretjega letnika	Vprašalnik ki je zajemal šest vprašanj iz testa DIT	Najdene so statistično pomembne razlike med spolom ($p = 0,002$) in krajem bivanja ($p = 0,047$), razlike glede na letnik študija niso najdene ($p = 0,636$)	Analiza je bila izvedena v ZDA na 24 od 84 univerzah
Gallagher (26)	2011	Ovrednotenje povezave med moralnim presojanjem in letnikom študija	Študenti na začetku študija, študenti ki so končali prvi, drugi in tretji letnik študija	Vprašalnik ki je zajemal šest vprašanj iz testa DIT	Najdene so statistično pomembne razlike med moralnim presojanjem in letnikom študija ($p < 0,001$)	Analiza je bila izvedena s prečnim pristopom

II NAMEN DELA

Namen diplomske naloge je ovrednotenje moralnega presojanja študentov Fakultete za farmacijo Univerze v Ljubljani s pomočjo Vprašalnika moralnega presojanja.

Želimo:

Ovrednotiti stopnje moralnega presojanja študentov

- Pri študentih prvega letnika enovitega magistrskega študija farmacije, petega letnika enovitega magistrskega študija farmacije in petega letnika univerzitetnega študija farmacije želimo ovrednotiti stopnje moralnega presojanja.

Ovrednotiti povezavo med lastnostmi študentov in moralnim presojanjem

- Želimo ovrednotiti povezavo med lastnostmi študentov (letnik študija, spol, povprečna ocena študija, kraj bivanja, želena zaposlitev, izobrazba staršev, sodelovanje pri prostovoljnem delu) in moralnim presojanjem.

III METODE DELA

Slika 1 shematsko prikazuje metode dela v diplomski nalogi.

Slika 1: Metode dela v diplomski nalogi

1 Izbira raziskovalne metode

Pri izboru ustrezne raziskovalne metode dela je imelo prevladujočo vlogo priporočilo avtorja testa J. Resta, ki DIT navaja kot izbirno metodo pri študentskih raziskavah. V svojem priročniku *Manual for the Defining Issues Test* navaja, da lahko diplomant, ki izvaja raziskavo samostojno izračuna stopnje moralnega presojanja posameznika s standardizirano shemo izračuna in da za to zadostujejo navodila iz priročnika.

Druge podatke iz testa, kot je na primer vrednost N2, lahko dobimo samo s strokovno pomočjo Centra za etične raziskave Univerze v Minnesoti, kjer lahko z računalniškim programom izračunajo navedeno vrednost.

2 Prevod vprašalnika

DIT smo prevzeli iz knjige *Psihodiagnostika osebnosti* avtorice prof. dr. Tanje Lamovec (1946–2006), nekdanje redne profesorice na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Profesorica Lamovec je v 90. letih prejšnjega stoletja angleško različico testa prevedla v slovenski jezik. Sama se je tudi precej ukvarjala s problematiko na področju moralnega presojanja (predvsem pri adolescentih).

Ker smo imeli originalno angleško verzijo testa (prevzeto iz Restovega priročnika *Manual for the Defining Issues Test*) in slovenski prevod, smo slovensko različico prevedli nazaj v angleščino. Obe angleški različici smo med seboj primerjali in tako preverili ustreznost prevoda. Na Katedri za socialno farmacijo smo potem izvedli minimalne korekcije obstoječe slovenske različice testa.

Kot zanimivost navajamo podatek, da je profesorica Lamovec sodelovala tudi s Fakulteto za farmacijo pri pripravi delovnega gradiva za podiplomski tečaj in učno delavnico Komunikologija za farmacevte (Veljko S. Rus, Darja Kobal Grum, Tanja Lamovec, Stanislav Primožič, Darja Frankič, Aleš Mrhar, Ljubljana 1999).

3 Sestava vprašalnika

3.1 Vzorec

Izvedbo študije smo načrtovali pri študentih prvega letnika EM FAR, petega letnika EM FAR in petega letnika UP FAR. Študijo smo izvedli v dveh različnih terminih. Pri študentih petega letnika smo začeli po končanem jesenskem praktičnem usposabljanju v učnem letu 2012/13 v času izvajanja modula Uvod v farmacevtsko etiko in deontologijo oziroma v sklopu teoretičnega dela PU. Pri študentih prvega letnika smo študijo izvajali spomladi 2013 v času izvajanja predmeta Uvod v farmacijo. V sklopu predmeta Uvod v farmacijo se izvaja pouk iz farmacevtske etike in deontologije v obliki predavanj in seminarjev.

Hoteli smo zagotoviti reprezentativnost vzorca, da lahko rezultate posplošimo na celotno populacijo (vsi študenti na začetku in na koncu študija). Značilnosti vzorca so:

- študenti na začetku (prvi letnik EM FAR) in na koncu študija (peti letnik EM FAR in peti letnik UP FAR),
- vsi študenti sodelujejo ali so že sodelovali pri pouku iz etike (Uvod v farmacijo, predavatelj doc. dr. Mitja Kos, mag. farm., Uvod v farmacevtsko etiko in deontologijo ter zakon o pacientovih pravicah, predavatelja Andrej Janžič, mag. farm., in Ana Janežič, mag. farm.)

3.2 Opis vprašalnika

Vprašalnik je obsegal šest strani. Na prvi strani smo predstavili namen vprašalnika in z motivacijskim pismom poskusili v čim večjem obsegu motivirati študente k sodelovanju. Nato so sledila splošna navodila za izpolnjevanje vprašalnika skupaj z rešenim primerom za lažje razumevanje principa reševanja vprašalnika. Temu sta sledila vprašalnik in splošna vprašanja za pridobitev podatkov o lastnostih študenta.

3.2.1 Splošno navodilo

V splošnem navodilu je navedena zgodba kot ogledni primer. Temu so sledila natančna navodila za izpolnjevanje vprašalnika.

3.2.2 Vprašalnik

Vprašalnik je sestavljen iz treh zgodb: Janez in zdravilo, Pobegli zapornik in Zdravnikova dilema. Vsaka zgodba je sestavljena iz 12 vprašanj z odgovori po principu petstopenjske Likertove lestvice strinjanja (zelo velika, precejšnja, zmerna, majhna, nikakršna). Študenti izbrana etična vprašanja rangirajo tudi po pomembnosti (najpomembnejše, drugo najpomembnejše, tretje najpomembnejše, četrto najpomembnejše). Poleg tega morajo anketiranci odgovoriti na zastavljeno vprašanje, vezano na opisano zgodbo, in se odločiti, kako naj bi se protagonist vedel v opisani situaciji.

3.2.3 Lastnosti študentov

Študente smo prosili, naj nam odgovorijo na zastavljena osebna vprašanja. Te podatke smo potrebovali pri analizi dejstva, katere lastnosti so povezane z moralnim presojanjem študentov, in za ponazoritev porazdelitve postkonvencionalne vrednosti v odvisnosti od teh lastnosti. Podatki, po katerih smo spraševali, so bili: letnik študija, spol, starost, povprečna ocena študija, število prebivalcev stalnega prebivališča, želena zaposlitev, stopnja izobrazbe staršev, sodelovanje pri prostovoljnem delu.

Pri izbiri vprašanj za demografski del vprašalnika smo bili v dvomih, ali bi uvrstili tudi vprašanje o politični opredelitvi. V raziskavah smo dokaj pogosto zasledili trditve o povezavi med stopnjo moralnega presojanja in politično opredelitvijo (18, 23). Na koncu smo zaključili, da so študenti specifična populacija, ki sebe doživlja predvsem kot svobodne, in da najverjetneje ne bi dobili objektivnih odgovorov.

Celoten vprašalnik je dodan v prilogi I na koncu diplomskega dela.

4 Pilotna študija

Pilotno študijo smo izvedli pred samo raziskavo, ker smo želeli:

- da se vsi sodelujoči spoznajo z vprašalnikom,
- preveriti razumljivost vprašalnika,
- določiti čas, potreben za reševanje vprašalnika.

Izvedbo pilotne študije smo načrtovali na:

- asistentih Katedre za socialno farmacijo (predvsem tistih, ki naj bi bili prisotni pri testiranju zaradi morebitnih vprašanj študentov),
- diplomantih Katedre za socialno farmacijo.

Sami smo določili čas, potreben za reševanje vprašalnika, ker smo testiranje izvajali v času predavanj. Iz literature smo dobili različne podatke o času, potrebnem za reševanje testa (od 25 do 45 minut). Študentom smo tako lahko vnaprej napovedali čas, potreben za reševanje vprašalnika, predavatelji pa so imeli možnost upoštevati čas, potreben za testiranje.

5 Izvedba testiranja

Pri izbiri metode testiranja smo imeli na izbiro dve možnosti, klasično ali elektronsko različico. DIT je bil uporabljen na oba načina. Za klasično različico smo se odločili zaradi naslednjih razlogov:

- test je na videz preveč zapleten in bi verjetno študente odvrnil od odgovarjanja že na samem začetku,
- želeli smo biti prisotni na testiranju zaradi morebitnih potreb študentov po dodatnih pojasnilih glede reševanja testa,
- želeli smo čim večjo odzivnost študentov in smo menili, da bi z elektronskim testiranjem zaradi prej naštetih razlogov imeli precej manjšo odzivnost.

Testiranje smo izvedli v dveh različnih terminih (op. a. prej opisano). Študentje so bili pred testiranjem obveščeni o tem, za kakšno testiranje gre, in o približnem času trajanja. Na vsakem testiranju sta bila prisotna predavatelj in diplomantka s Katedre za socialno farmacijo.

Testiranje smo izvedli med poukom iz etike, ker smo hoteli tako doseči čim večjo zainteresiranost in aktivnost študentov na tem področju. Testiranje je trajalo približno 40 minut, kolikor so najpočasnejši potrebovali za rešitev testa. Študentom smo poudarili, da je reševanje anonimno in prostovoljno.

6 Obdelava podatkov

S pomočjo standardiziranega postopka (op. a. celoten postopek smo opisali v uvodu v pod poglavju Točkovanje in izračun podatkov) smo izračunali številčne vrednosti in odstotke posameznih stopenj moralnega presojanja. Tako smo izračunali vrednosti druge, tretje, četrte, pete A, pete B in šeste stopnje. S seštevkom pete A, pete B in šeste stopnje smo pridobili postkonvencionalno vrednost.

Poleg navedenih parametrov iz testa smo pridobili še vrednosti za asocialne, nedosledne in nesmiselne odgovore. Te smo uporabili pri postopku preverjanja veljavnosti in doslednosti odgovorov. Vse teste, ki niso ustrezali zahtevanim kriterijem (op. a. celoten postopek je opisan v Uvodu v pod poglavju Preverjanje veljavnosti in doslednosti odgovorov), smo izločili iz nadaljnje obdelave.

7 Vnos podatkov

Izpolnjene vprašalnike smo po končanem testiranju oštevilčili. S tem smo izboljšali sledljivost morebitno napačno vnesenih podatkov. Vrednosti smo vnesli v preglednico programa Microsoft Excel ®. V preglednico smo vnesli tudi zaporedno številko vprašalnika in podatke o lastnostih študenta (letnik študija, spol, starost, povprečna ocena študija, število prebivalcev stalnega prebivališča, želena zaposlitev, stopnja izobrazbe staršev, sodelovanje pri prostovoljnem delu).

8 Analiza podatkov

Podatke smo iz Microsoft Excela ® prenesli v program za statistično obdelavo podatkov Statistical package for the social sciences ® (v nadaljevanju SPSS ®).

Opisno statistično analizo smo izvedli za številčne vrednosti in odstotke posameznih stopenj moralnega presojanja (druga stopnja, tretja stopnja, četrta stopnja, peta stopnja, šesta stopnja) ter za druge opisne variabile moralnega presojanja (asocialni odgovori, nesmiselni odgovori in nedosledni odgovori). Rezultate smo prikazali s slikami.

Grafično smo prikazali porazdelitev odgovorov na zgodbo (Janez in zdravilo, Pobegli zapornik in Zdravnikova dilema) in porazdelitev postkonvencionalne vrednosti v odvisnosti od lastnosti študentov.

Ovrednotenje povezave med lastnostmi študentov in moralnim presojanjem smo preverjali z različnimi statističnimi postopki. Za ugotavljanje statistično pomembnih razlik med različnimi spremenljivkami smo uporabili t-test neodvisnih vzorcev in enostranski test variance ANOVA. Pred analizo smo preverili predpostavke, ki so pomembne za veljavnost analize variance – normalnost distribucije podatkov. Analize obeh testov smo izvedli pri stopnji tveganja 5 %.

T-test uporabljamo za primerjavo aritmetične sredine neprekinjene variabile v dveh različnih skupinah subjektov – v našem primeru sta to spol in prostovoljno delo (29).

Test ANOVA uporabljamo za primerjavo aritmetične sredine neprekinjene variabile v več različnih skupinah subjektov – v našem primeru letnik študija, povprečna ocena študija, število prebivalcev stalnega prebivališča, zelena zaposlitev in izobrazba staršev (29).

Hipoteze smo postavili v nikalni obliki, t. i. ničelne hipoteze. Ničelna hipoteza je običajna pri psiholoških raziskovanjih. Pri ničelni hipotezi (H_0) smo predvidevali, da med skupinami ni razlik med pojavi, ki jih merimo. Če je razlika statistično značilna na nivoju, ki je manjši od 0,05, ničelno hipotezo ovržemo in ugotovimo, da razlika med skupinami obstaja (30).

Iz analize povezave med podatki o lastnostih študentov in moralnim presojanjem smo izključili podatke o starosti študentov, ker smo izvedli statistično analizo povezave med letnikom študija in moralnim presojanjem.

IV REZULTATI

1 Vzorec raziskave

Od 227 oddanih vprašalnikov smo v končno obdelavo uvrstili 144 ustrezno izpoljenih vprašalnikov, kar predstavlja 63,4-odstotno odzivnost. 83 vrnjenih vprašalnikov je bilo neveljavnih, neustrezno izpoljenih ali pa so bili v celoti neizpolnjeni.

17 neizpoljenih vprašalnikov smo dobili pri študentih prvega letnika EM FAR. Pri študentih petega letnika EM FAR smo imeli 7 neizpoljenih vprašalnikov in pri študentih petega letnika UP FAR 9 neizpoljenih vprašalnikov.

Veljavnost vprašalnikov smo preverjali z opisanim standardiziranim postopkom za preverjanje veljavnosti in doslednosti odgovorov.

2 Lastnosti študentov

V preglednici VII smo zbrali opisne podatke o lastnostih študentov.

Preglednica VII: Lastnosti študentov

Lastnosti študentov		Upoštevane vrednosti	
		Frekvenca (N)	Odstotek (%)
Letnik študija	Prvi letnik EM FAR*	42	18,5
	Peti letnik EM FAR	53	23,3
	Peti letnik UP FAR**	49	21,6
Spol	Moški	27	18,8
	Ženski	117	81,3
Ocena študija***	6,00-6,99	3	2,9
	7,00-7,99	57	55,9
	8,00-8,99	38	37,3
	9,00-10,00	4	3,9
Želena zaposlitev	Farmacevt receptar v zunanji lekarni	41	28,5
	Farmacevt v bolnišnični lekarni	6	4,2
	Klinični farmacevt v bolnišnici	37	25,7
	Strokovni sodelavec na predstavnštvu	33	22,9
	Farmacevt v regulativi	4	2,8
	Drugo	23	16
Kraj bivanja	Do 999	41	28,5
	1.000-4.999	40	27,8
	5.000-9.999	19	13,2
	10.000-49.999	26	18,1
	50.000+	18	12,5
Izobrazba staršev (oče)	Osnovna šola	5	3,5
	Poklicna šola	80	55,6
	Fakulteta	44	30,6
	Magisterij ali specializacija	11	7,6
	Doktorat	4	2,8
Izobrazba staršev (mati)	Osnovna šola	7	4,9
	Poklicna šola	65	45,1
	Fakulteta	55	38,2
	Magisterij ali specializacija	11	7,6
	Doktorat	6	4,2
Prostovoljno delo	Da	34	23,6
	Ne	110	76,4

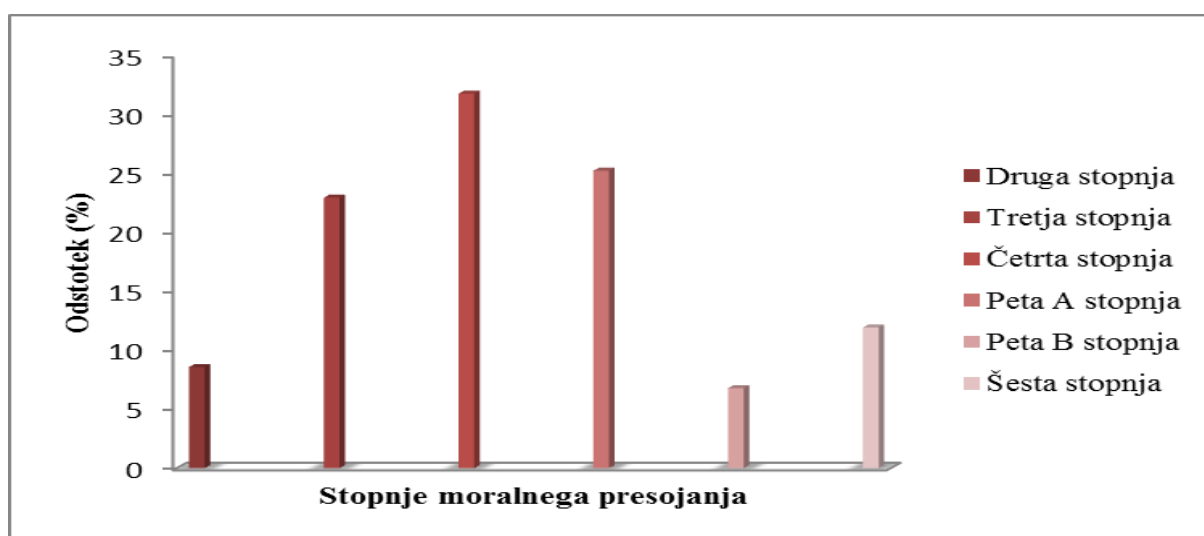
Legenda:

- * Enovit magistrski študijski program Farmacija
- ** Univerzitetni program Farmacija
- *** vprašanja niso reševali študenti prvega letnika EM FAR

3 Ovrednotenje stopnje moralnega presojanja študentov

Na sliki 2 so prikazane eksperimentalno pridobljene vrednosti posameznih stopenj moralnega presojanja. Stopnje so izražene v odstotkih, izračunanih na podlagi številčnih vrednosti (delimo z 0,3, ker imamo tri zgodbe) za posamezno stopnjo. Isti študent je lahko dosegal rezultate na več stopnjah istočasno.

Rezultati nam kažejo, da imajo najvišjo vrednost anketiranci na četrti (31,7 %) in peti A (25,2 %) stopnji moralnega presojanja. Z zelo majhno razliko jim sledi tretja stopnja (22,9 %). Za njo sledita šesta (11,9 %) in peta B (6,8 %) stopnja. Najnižjo vrednost imajo študenti na drugi (8,5 %) stopnji moralnega presojanja.

Slika 2: Stopnje moralnega presojanja

Podoben delež prištevajo vrednosti asocialnih (8,6 %), nesmiselnih (8,2 %) in nedoslednih (8,1 %) odgovorov.

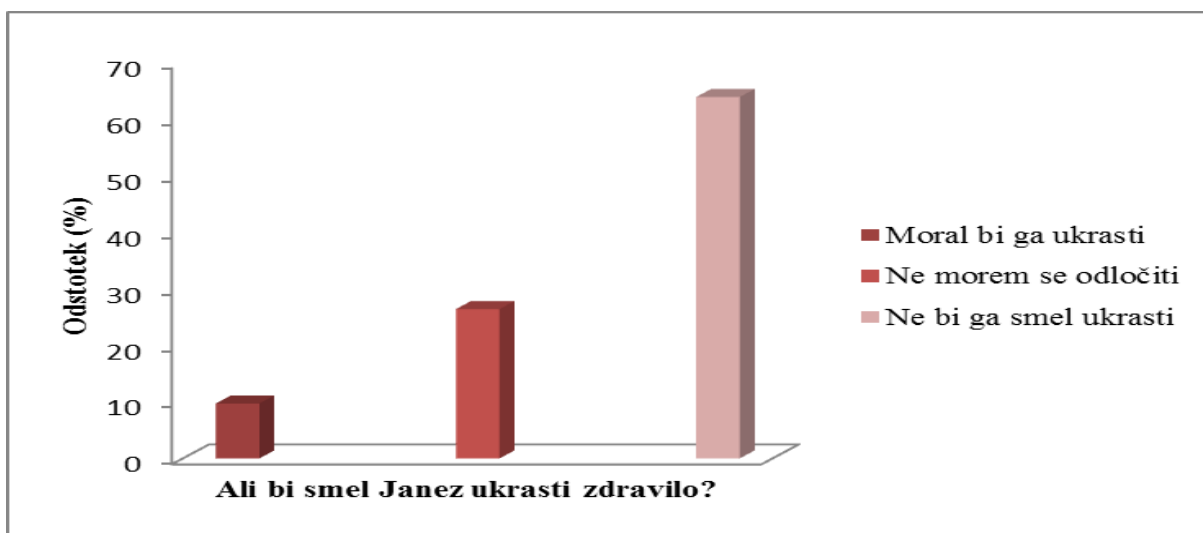
4 Porazdelitev odgovorov na zgodbo (Janez in zdravilo, Pobegli zapornik in Zdravnikova dilema)

Grafično smo prikazali porazdelitev odgovorov na opisane zgodbe (Janez in zdravilo, Pobegli zapornik in Zdravnikova dilema). Namen vprašanj je bil izzvati navajanje razlogov, zaradi katerih se anketiranec tako odloča v opisani situaciji. Pri tem so bili na voljo vnaprej ponujeni trije odgovori.

Janez in zdravilo

63,9 % študentov je na vprašanje Ali bi moral Janez ukrasti zdravilo? menilo, da ga ne bi smel ukrasti, 9,7 % vprašanih je odgovorilo, da bi ga moral ukrasti, 26,4 % pa jih je odgovorilo, da se ne morejo odločiti za odgovor.

Na sliki 3 je prikazana porazdelitev odgovorov na zastavljeno vprašanje.

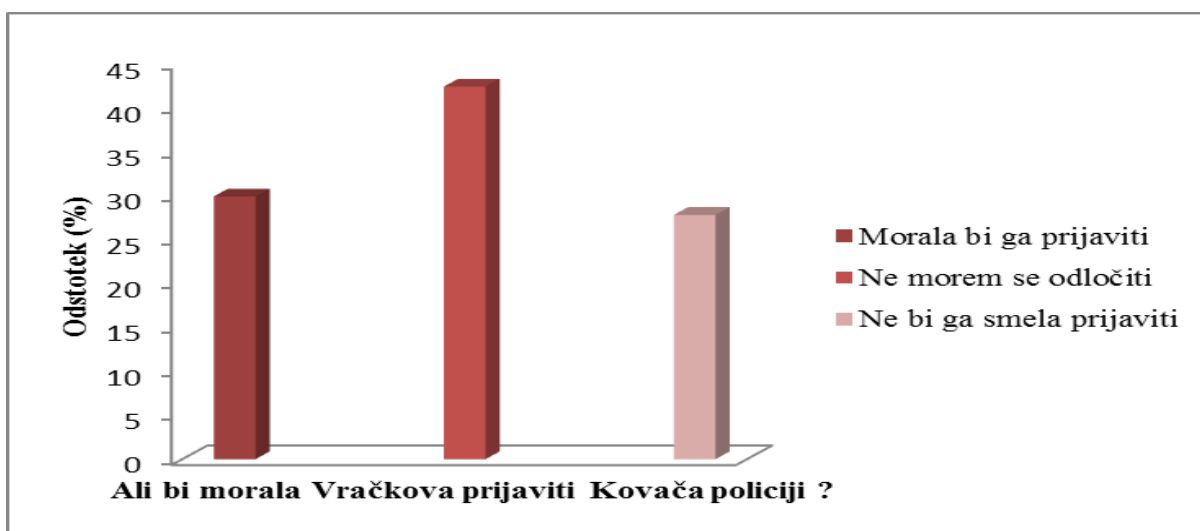

Slika 3: Porazdelitev odgovorov na vprašanje Ali bi moral Janez ukrasti zdravilo?

Pobegli zapornik

Na vprašanje Ali bi morala Vračkova Kovača prijaviti policiji? je 42,4 % vprašanih odgovorilo, da se ne morejo odločiti, 29,9 % študentov, da bi ga morala prijaviti, 27,8 % pa, da se ne strinja s prijavo soseda policiji.

Na sliki 4 je prikazana porazdelitev odgovorov na zastavljeno vprašanje.

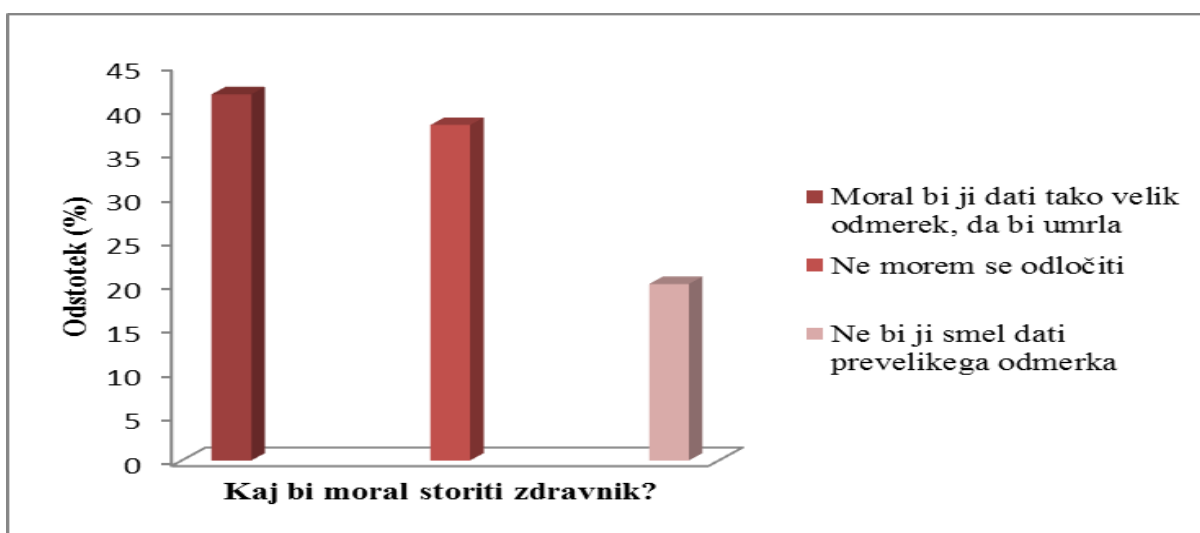

Slika 4: Porazdelitev odgovorov na vprašanje Ali bi morala Vračkova prijaviti Kovača policiji?

Zdravnikova dilema

41,7 % študentov je na vprašanje Kaj bi moral storiti zdravnik? odgovorilo, da bi ji moral dati tako velik odmerek, da bi umrla, 20,1 % jih meni, da ji ne bi smel dati prevelikega odmerka, 38,2 % pa se ne more odločiti za odgovor na zastavljeno vprašanje.

Na sliki 5 je prikazana porazdelitev odgovorov na zastavljeno vprašanje.

Slika 5: Porazdelitev odgovorov na vprašanje Kaj bi moral storiti zdravnik?

5 Ovrednotenje povezave med lastnostmi študentov in moralnim presojanjem

Postkonvencionalna vrednost je vrednost, ki najbolj nazorno opisuje spremembe pri moralnem presojanju. Zato smo jo uporabili za ponazoritev sprememb pri lastnostih študentov. Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti v odvisnosti od lastnosti študentov smo prikazali grafično.

Zastavljene hipoteze smo analizirali s sklepno statistično analizo. Metode, ki smo jih uporabili v sklopu analiziranja posameznih hipotez, smo zbrali v preglednici VIII. Statistično značilne razlike smo ugotovili pri izobrazbi staršev.

Preglednica VIII: Uporabljene metode, ki smo jih uporabili v sklopu analiziranja hipotez

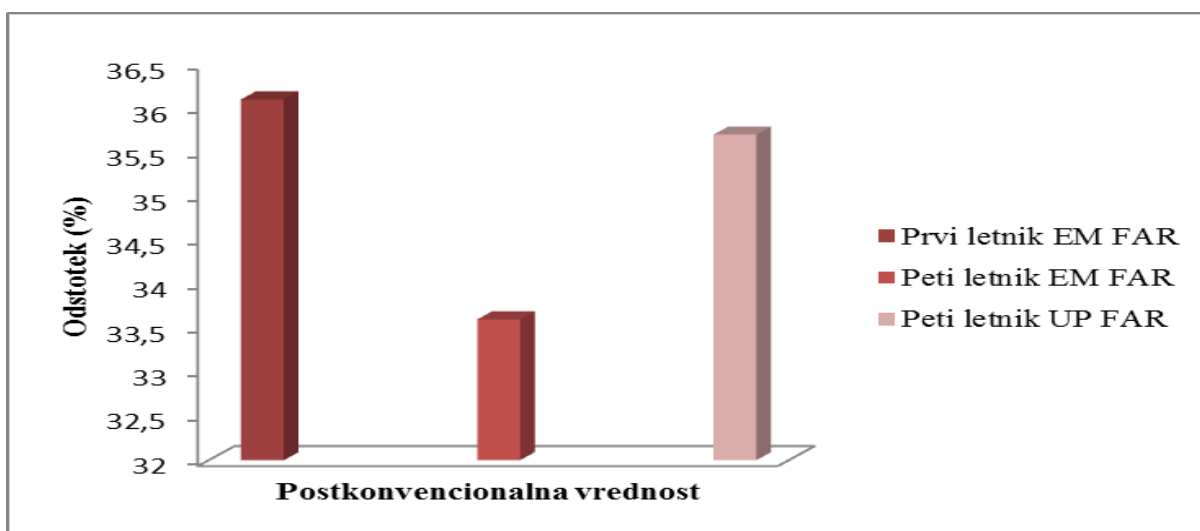
Hipoteza	Metoda	Odvisna spremenljivka	Neodvisna spremenljivka
H01	ANOVA	Postkonvencionalna vrednost	Letnik študija
H02	t-test	Postkonvencionalna vrednost	Spol
H03	ANOVA	Postkonvencionalna vrednost	Povprečna ocena študija
H04	ANOVA	Postkonvencionalna vrednost	Želena zaposlitev
H05	ANOVA	Postkonvencionalna vrednost	Stalno bivališče
H06	ANOVA	Postkonvencionalna vrednost	Izobrazba staršev
H07	t-test	Postkonvencionalna vrednost	Prostovoljno delo

Sledi grafični prikaz distribucije postkonvencionalne vrednosti po sklopih in rezultati testiranja postavljenih hipotez.

5.1 Ovrednotenje povezave med visokošolskim izobraževanjem in moralnim presojanjem

Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na letnik študija

Študentje prvega letnika EM FAR (36,1 %) imajo najvišjo postkonvencionalno vrednost. Sledijo jim študentje petega letnika UP FAR (35,7 %). Študenti petega letnika EM FAR imajo najnižjo postkonvencionalno vrednost (33,6 %). Slika 6 prikazuje porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na letnik študija.

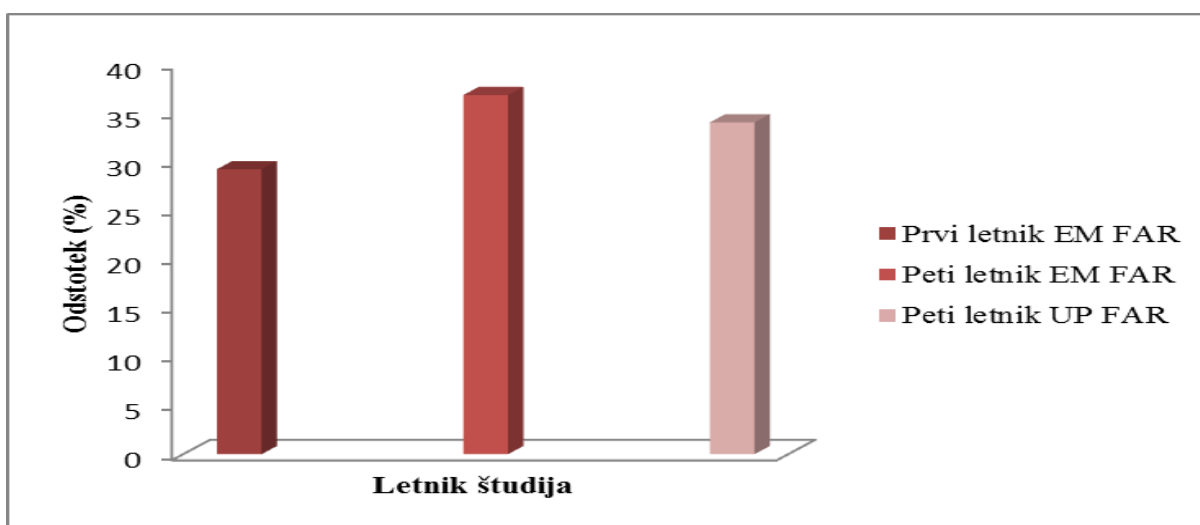

Slika 6: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na letnik študija

Zastavljena hipoteza

H01	Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na raven izobrazbe	Privzamemo
-----	---	------------

Iz slike 7 je razvidna frekvenčna porazdelitev letnika študija.

Slika 7: Frekvenčna porazdelitev letnika študija

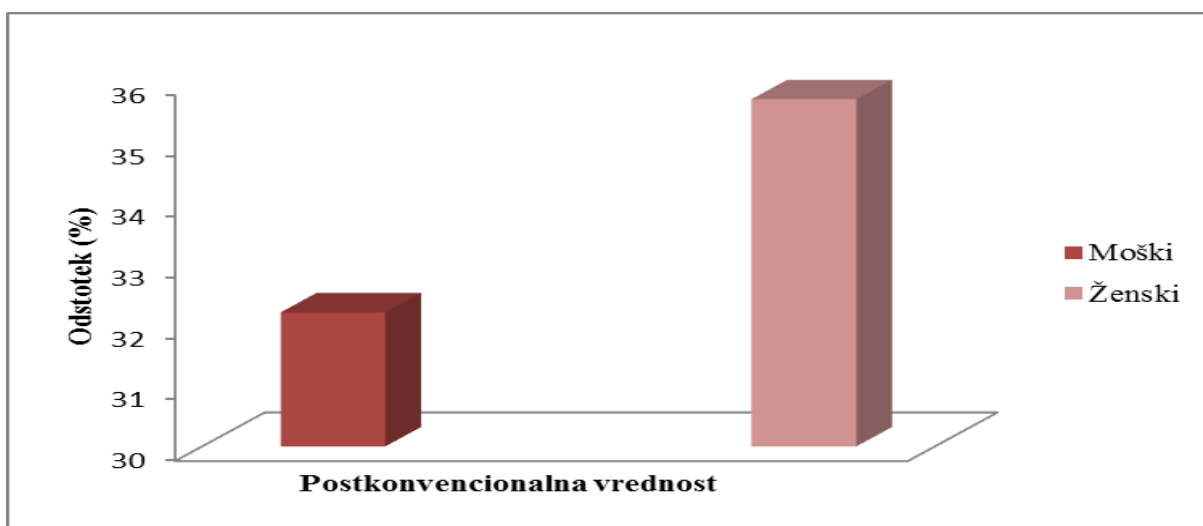
Na podlagi testiranja ($F = 0,466$, d .f = 2, $p = 0,629$) lahko ugotovimo, da ni pomembnih razlik na stopnji moralnega razvoja glede na letnik študija, zato privzamemo hipotezo H01 »Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na raven izobrazbe.«

5.2 Ovrednotenje povezave med spolom in moralnim presojanjem

Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na spol

Ženske (35,7 %) imajo v primerjavi z moškimi (32,2 %) višjo postkonvencionalno vrednost. Slika 8 prikazuje porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na spol.

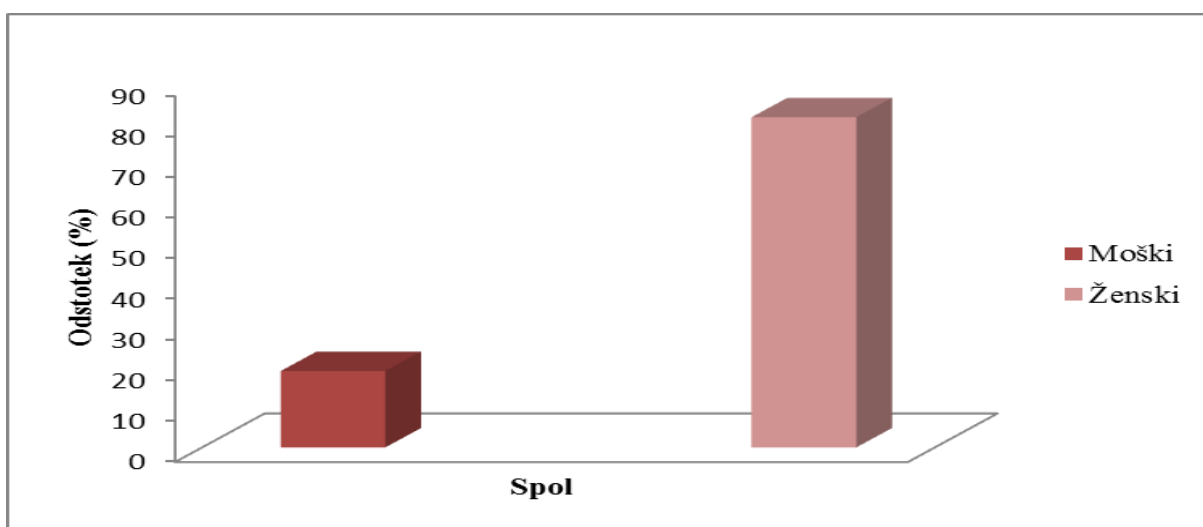

Slika 8: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na spol

Zastavljena hipoteza

H02	Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na spol	Privzamemo
-----	--	------------

Iz slike 9 je razvidna frekvenčna porazdelitev spola.

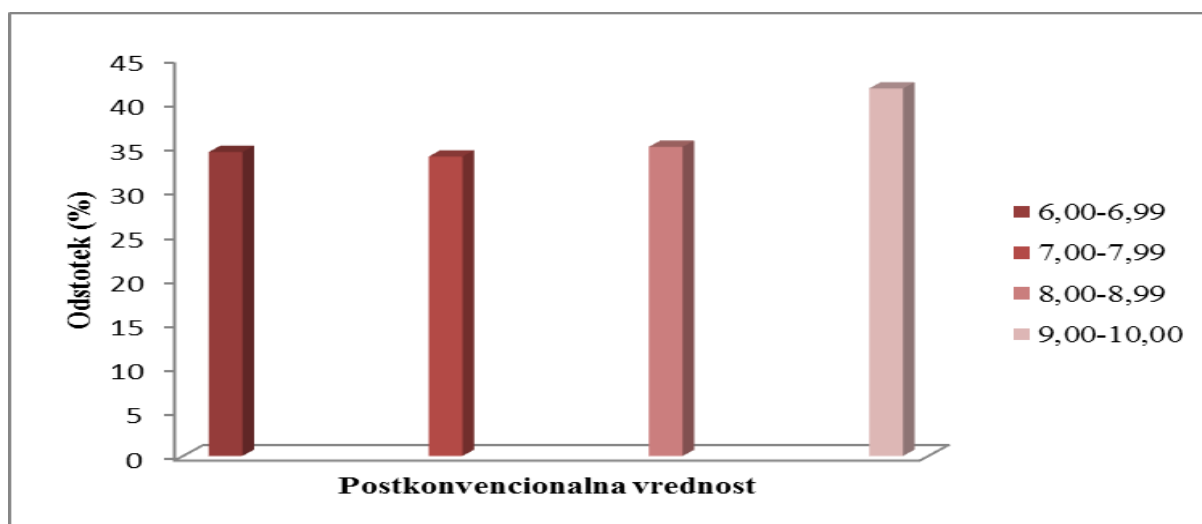
Slika 9: Frekvenčna porazdelitev spola

Po testiranju pomembnosti razlik s t-testom ob ravni rizičnosti napak, manjši od 95 %, je bila izračunana vrednost, ki statistično ni pomembna ($t = -1,208$, d. f. = 142, $p = 0,229$). Zato lahko privzamemo hipotezo H02 »Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na spol«, saj nismo našli pomembnih razlik v postkonvencionalni vrednosti kot pokazatelju stopnje moralnega razsojanja glede na spol.

5.3 Ovrednotenje povezave med povprečno oceno študija in moralnim presojanjem

Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na povprečno oceno študija

Študentje s povprečno oceno študija 9,00 – 10,00 imajo najvišjo postkonvencionalno vrednost (41,6 %). Najnižjo postkonvencionalno vrednost (33,9 %) imajo študentje s povprečno oceno študija 7,00 – 7,99. Študentje s povprečno oceno študija 6,00 – 6,99 imajo nižjo vrednost kot študentje s povprečno oceno študija 8,00 – 8,99. Slika 10 prikazuje porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na povprečno oceno študija.

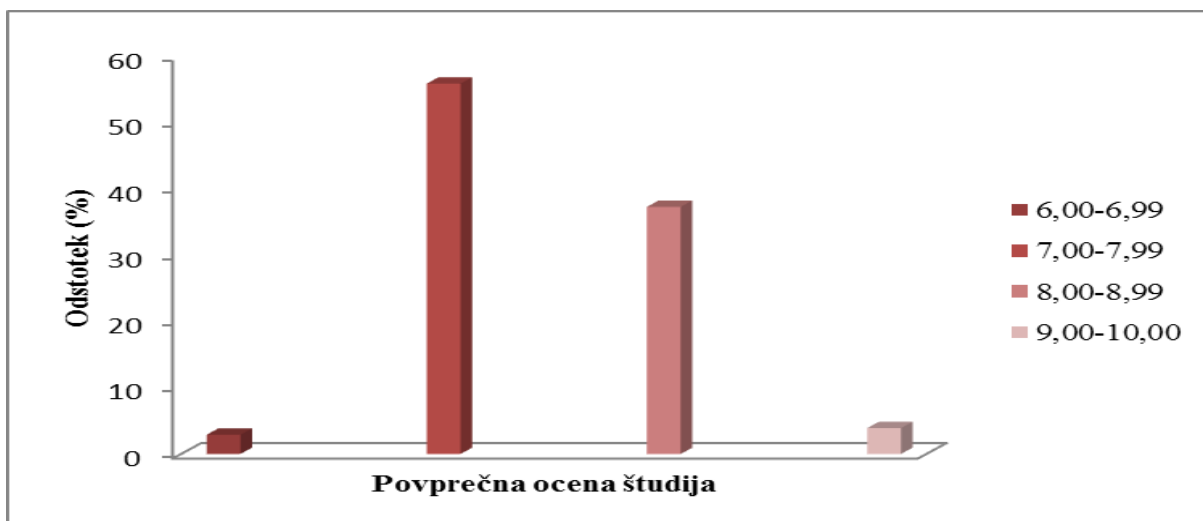

Slika 10: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na povprečno oceno študija

Zastavljena hipoteza

H03	Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na oceno študija	Privzamemo
-----	---	------------

Iz slike 11 je vidna frekvenčna porazdelitev povprečne ocene študija.

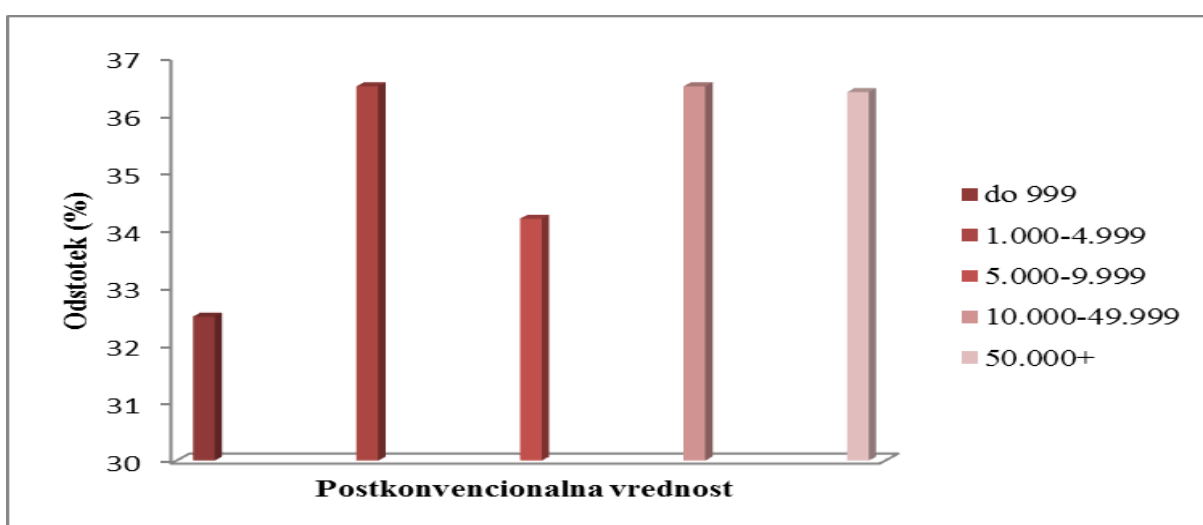
Slika 11: Frekvenčna porazdelitev povprečne ocene študija

Na podlagi testiranja ($F = 0,470$, d. f = 3, $p = 0,704$) lahko ugotovimo, da ne obstajajo pomembne razlike na stopnji moralnega razvoja glede na povprečno oceno študija. Tako privzamemo hipotezo H03 »Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na povprečno oceno študija.«

5.4 Ovrednotenje povezave med krajem bivanja in moralnim presojanjem

Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na kraj bivanja

Najnižjo postkonvencionalno vrednost (32,5 %) imajo študenti s stalnim bivališčem v kraju z do 999 prebivalci. Višjo postkonvencionalno vrednosti imajo študenti iz večjih mest. Slika 12 prikazuje porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na kraj bivanja.

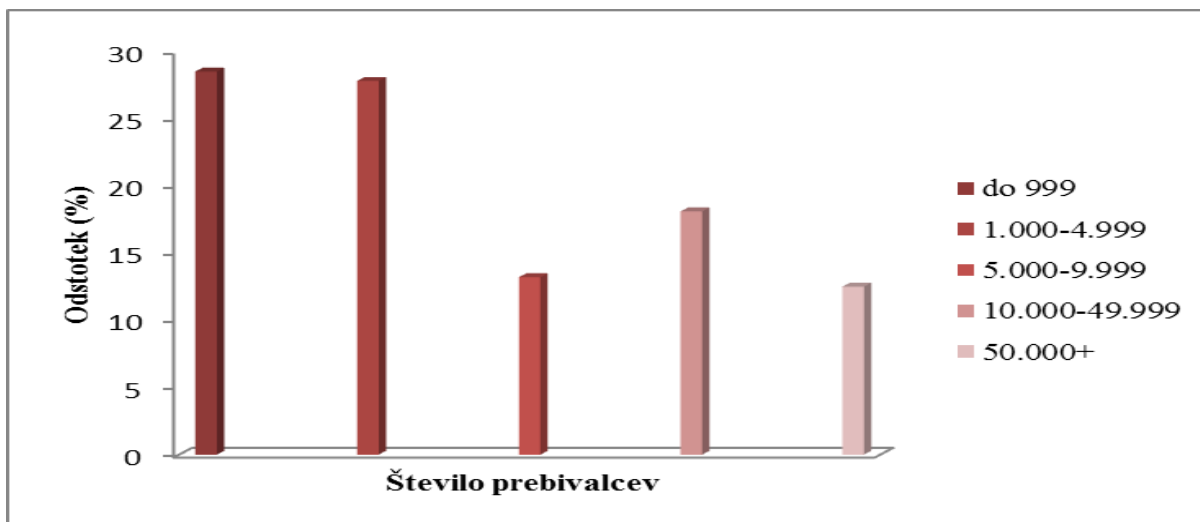

Slika 12: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na kraj bivanja

Zastavljena hipoteza

H04	Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na kraj bivanja	Privzamemo
-----	--	------------

Iz slike 13 je razvidna frekvenčna porazdelitev bivališča.

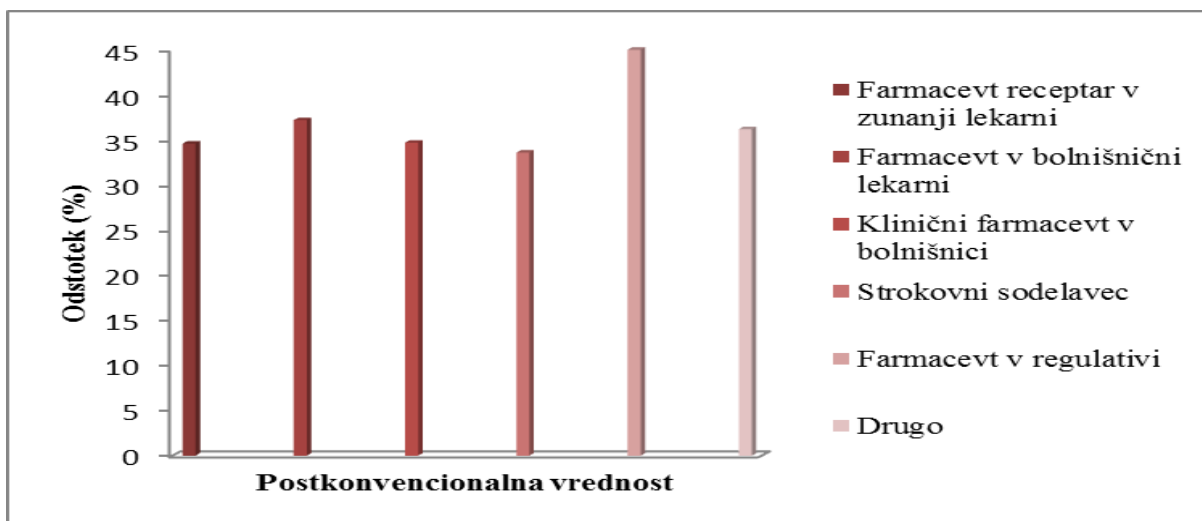
Slika 13: Frekvenčna porazdelitev bivališča

Na podlagi testiranja ($F = 0,607$, d. f = 4, $p = 0,659$) lahko ugotovimo, da ni bilo pomembnih razlik v stopnji moralnega razvoja glede na kraj bivanja in tako privzamemo hipotezo H04 »Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na kraj bivanja.«

5.5 Ovrednotenje povezave med izbiro zelene zaposlitve in moralnim presojanjem

Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na želeno zaposlitev

Študenti, ki so kot želeno zaposlitev izbrali delo farmacevta v regulativi, imajo najvišjo postkonvencionalno vrednost (45,0 %). Najnižjo postkonvencionalno vrednost imajo študenti, ki so se za odločili za poklic strokovnega sodelavca (33,6 %). Tisti, ki so se odločili za delo v zunanji lekarni (34,6 %), imajo nižjo vrednost od tistih, ki si želijo zaposlitve v bolnišnični lekarni (37,2 %). Študenti, ki hočejo opravljati delo kliničnega farmacevta v bolnišnici, imajo postkonvencionalno vrednost 34,7 %. Slika 14 prikazuje porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na želeno zaposlitev.

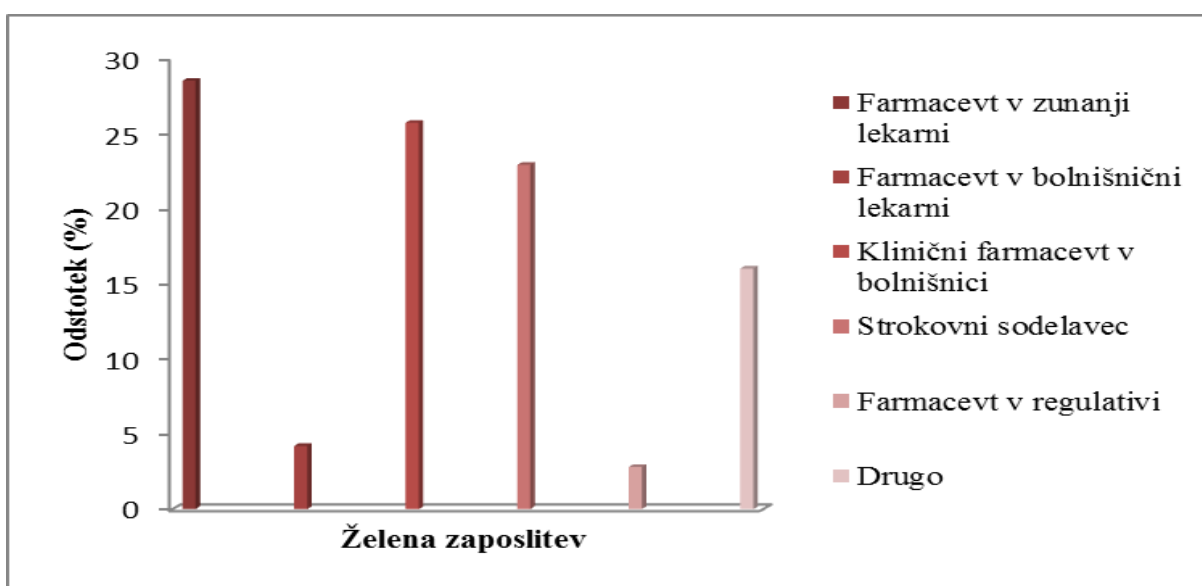

Slika 14: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na želeno zaposlitve

Zastavljena hipoteza

H05	Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na izbiro zelene zaposlitve	Privzamemo
-----	--	------------

Iz slike 15 je razvidna frekvenčna porazdelitev zelene zaposlitve.

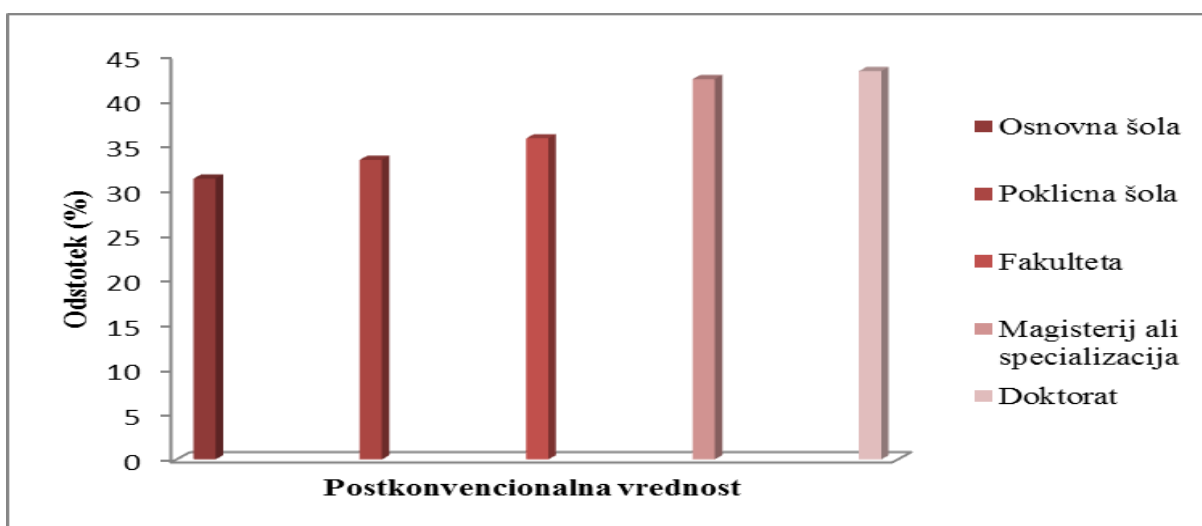
Slika 15: Frekvenčna porazdelitev zelene zaposlitve

Na podlagi testiranja ($F = 0,567$, d. f = 5, $p = 0,725$) lahko ugotovimo, da ni bilo pomembnih razlik v stopnji moralnega razvoja glede na izbiro zelene zaposlitve. Posledično privzamemo hipotezo H05 »Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na izbiro zelene zaposlitve.«

5.6 Ovrednotenje povezave med izobrazbo staršev in moralnim presojanjem

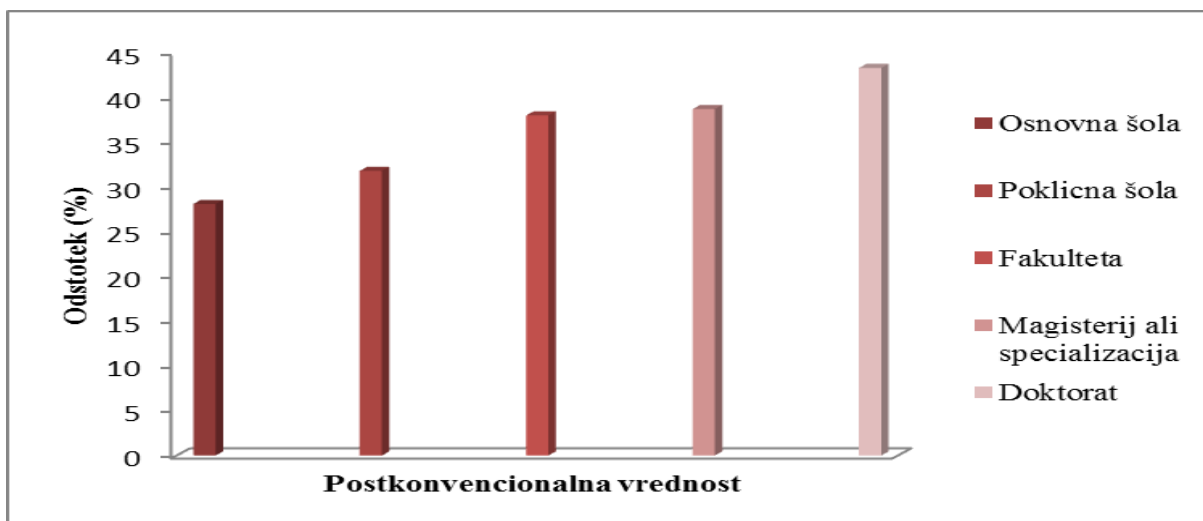
Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na izobrazbo staršev

Najvišjo postkonvencionalno vrednost imajo študenti, katerih starši imajo magisterij ali specializacijo (42,4 % oče in 38,7 % mati) ali doktorat (43,3 % pri obeh starših). Najnižjo vrednost imajo študenti, katerih starši imajo osnovno šolo (31,3 % oče in 28,1 % mati). Študenti, katerih starši imajo končano fakulteto (35,8 % oče in 38,7 % mati), imajo višjo postkonvencionalno vrednost od študentov, katerih starši imajo končano poklicno šolo (33,4 % oče in 31,8 % mati). Slika 16 prikazuje porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na izobrazbo staršev (oče).

Slika 16: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na izobrazbo staršev (oče)

Slika 17 prikazuje porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na izobrazbo staršev (mati).

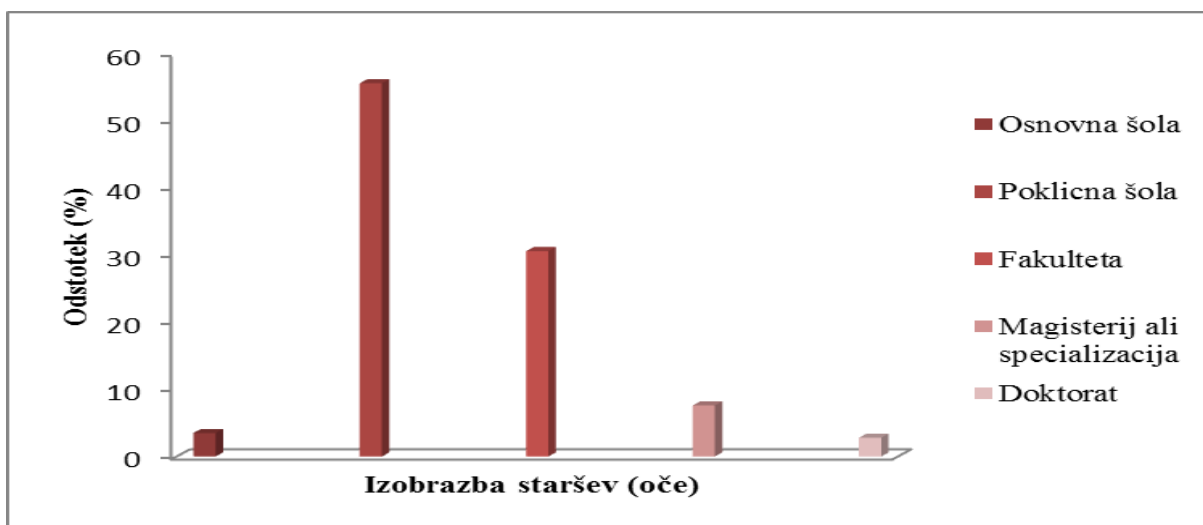

Slika 17: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na izobrazbo staršev (mati)

Zastavljena hipoteza

H06a	Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na izobrazbo staršev (oče).	Privzamemo
------	--	------------

Iz slike 18 je razvidna frekvenčna porazdelitev izobrazbe staršev (oče).

Slika 18: Frekvenčna porazdelitev izobrazbe staršev (oče)

Zastavljena hipoteza

H06b	Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na izobrazbo staršev (mati).	Zavržemo
------	---	----------

Iz slike 19 je razvidna frekvenčna porazdelitev izobrazbe staršev (mati).

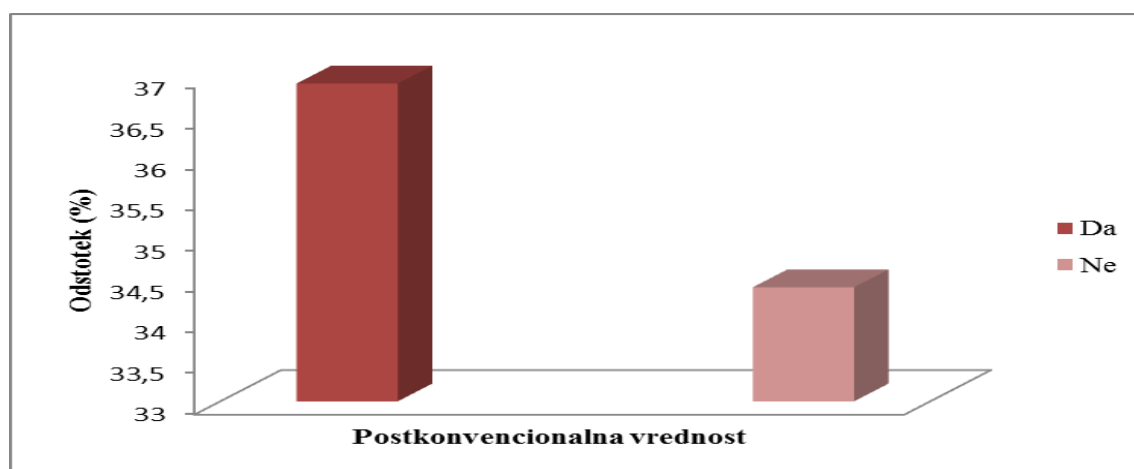
Slika 19: Frekvenčna porazdelitev izobrazbe staršev (mati)

Na podlagi testiranja za očeta ($F = 1,603$, d. f. = 4, $p = 0,177$) in za mater ($F = 2,905$, d. f. = 4, $p = 0,024$) lahko ugotovimo, da izobrazba matere pomembno vpliva na moralni razvoj. Tako lahko ovržemo hipotezo H_{06b} »Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na izobrazbo staršev (mati).«

5.7 Ovrednotenje povezave med sodelovanjem pri prostovoljnem delu in moralnim presojanjem

Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na sodelovanje pri prostovoljnem delu

Študenti, ki sodelujejo pri prostovoljnem delu, imajo višjo postkonvencionalno vrednost (36,9 %) od študentov, ki ne sodelujejo pri prostovoljnem delu (34,4 %). Slika 20 prikazuje porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na sodelovanje pri prostovoljnem delu.

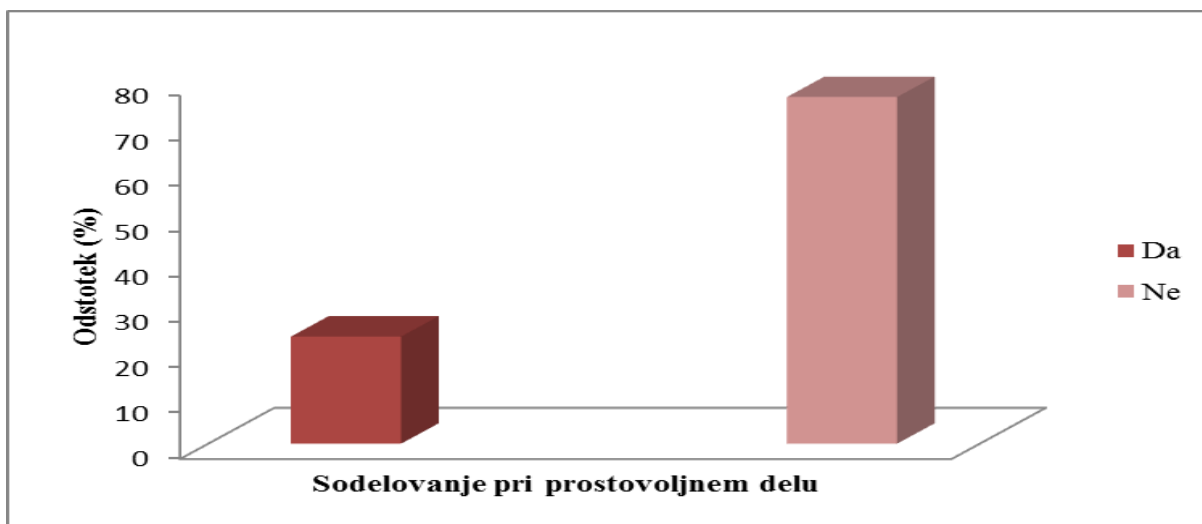
Slika 20: Porazdelitev postkonvencionalne vrednosti glede na sodelovanje pri prostovoljnem delu

Zastavljena hipoteza

H07	Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na sodelovanje pri prostovoljnem delu.	Privzamemo
-----	---	------------

Iz slike 21 je razvidna frekvenčna porazdelitev sodelovanja pri prostovoljnem delu.

Slika 21: Frekvenčna porazdelitev sodelovanja pri prostovoljnem delu

Pri testiranju pomembnosti razlike s pomočjo t-testa na ravni rizičnosti napak, manjši od 95 %, smo dobili vrednost, ki ni statistično pomembna ($t = 0,924$, d. f. = 142, $p = 0,357$). Tako privzamemo hipotezo H07 »Ni razlik v stopnji moralnega presojanja glede na sodelovanje pri prostovoljnem delu.«, saj ni bilo pomembnih razlik v postkonvencionalnih vrednostih kot pokazatelju stopnje moralnega presojanja glede na sodelovanje pri prostovoljnem delu.

V RAZPRAVA

1 Vzorec raziskave

Od 227 oddanih vprašalnikov je bilo 83 vprašalnikov neveljavnih, neustrezno izpolnjenih ali pa so bili v celoti neizpolnjeni. Najvišje število neizpolnjenih vprašalnikov – v celoti 17 – smo dobili od študentov prvega letnika EM FAR. Predvidevamo, da se je to zgodilo, ker so študenti prvega letnika EM FAR šele na začetku študija in se zaradi pomanjkanja izkušenj še ne zavedajo pomembnosti etike v farmacevtskem poklicu, ali pa se niso zavedali pomembnosti njihovega aktivnega sodelovanja v fakultetnih raziskavah. Zaradi tega je bilo zanimanje za sodelovanje pri testiranju zmanjšano. Zmanjšano zanimanje za sodelovanje pri podobnih raziskavah pa so opazili tudi na drugih fakultetah in pri drugih študentih farmacije (31).

V nasprotju s študenti prvega letnika EM FAR pa so se študenti petega letnika EM FAR in UP FAR v večji meri in z resnejšim pristopom odzvali na testiranje. Ti so namreč pravkar končali praktičen del PU. V tem času so se pri svojem delu s pacienti vsak dan srečevali z različnimi moralnimi dilemami in težavami, povezanimi z njihovimi rešitvami. Začeli so se zavedati, kolikokrat se farmacevt v svojem profesionalnem življenju sreča s takšnimi situacijami. Spoznali so, kako je pri tem poklicu pomembno imeti posebne veščine (ang. adequate conceptual tools) za kakovostno reševanje moralnih dilem.

2 Lastnosti študentov

Upoštevali smo rezultate 18,5 % študentov prvega letnika EM FAR, 23,3 % študentov petega letnika EM FAR in 21,6 % petega letnika UP FAR.

Vprašalnik je rešilo 81,3 % žensk in 18,8 % moških. Pričakovali smo večje število žensk, saj na FFA prevladujejo študentke in so študentje moškega spola v manjšini.

Največ študentov ima povprečno oceno študija 7,00 – 7,99 (55,9 %) in 8,00 – 8,99 (37,3 %). Najmanj študentov ima povprečno oceno študija 6,00 – 6,99 (2,9 %). Povprečno oceno študija 9,00 – 10,00 ima 3,9 % študentov. Takšne rezultate smo tudi pričakovali, ker FFA

spada med zelo zahtevne fakultete s strogim kriterijem sprejema in visoko omejitvijo vpisa.

Pri izbiri zelene zaposlitve se je največ študentov oziroma študentk odločilo za delo farmacevta receptarja v zunanji lekarni (28,5 %). Sledile so želje po zaposlitvi na mesto kliničnega farmacevta v bolnišnici (25,7 %) in strokovnega sodelavca na predstavništvu (22,9 %). Najmanj študentov se je odločilo za delo v farmacevtski regulativi (2,8 %). Podobne rezultate je dobila diplomantka Urša Bartol s Katedre za socialno farmacijo leta 2012 (32).

Fakulteta za farmacijo je edina visokošolska organizacija v Republiki Sloveniji, ki izvaja študij farmacije. Zato na študij prihajajo študenti iz vse države, ki se želijo ukvarjati s poklicem farmacevta. Tako ne obstajajo značilne razlike v zastopanosti posameznega kraja bivanja oziroma je ta zastopanost odraz realnih okoliščin.

Glede na izobrazbo staršev podatki kažejo, da je najpogosteje zastopana izobrazba staršev poklicna šola (55,6 % oče in 45,1 % mati) ali univerzitetna izobrazba (30,6 % oče in 38,2 % mati). Najmanjšo zastopanost ima osnovnošolska izobrazba (3,5 % oče in 4,9 % mati) ali doktorat (2,8 % oče in 4,2 % mati), kar je bilo tudi pričakovano.

Dobljeni podatki kažejo, da manjše število študentov (23,6 %) prakticira določeno obliko prostovoljnega oziroma družbeno koristnega dela, 76,4 % vprašanih pa takšne oblike aktivnosti ne prakticira.

3 Ovrednotenje stopnje moralnega presojanja študentov

Rezultati eksperimentalnega dela raziskave nam kažejo, da prevladuje četrta stopnja (31,7 %) moralnega presojanja. Sledita ji peta A (25,2 %) in tretja (22,9 %) stopnja, za njima pa šesta (11,9 %) in peta B (6,8 %) stopnja.

Najnižjo vrednost imajo študenti na drugi (8,5 %) stopnji moralnega presojanja. Dobljeni rezultati so v skladu z ugotovitvami lastnih raziskovanj prof. T. Lamovec. Trdimo lahko, da so študenti farmacije na višji stopnji moralnega presojanja glede na stopnjo izobrazbe in starosti (9).

Druga stopnja je najmanj zastopana. Tak rezultat je prav tako pričakovan, saj smo testirali študente, ki so se pri vseh prejšnjih raziskavah nahajali na višjih stopnjah moralnega presojanja.

Rezultati naše raziskave se prav tako skladajo z drugimi podobnimi raziskavami. Ko so testirali študente farmacije v ZDA, so študenti v največji meri dosegli rezultate na četrti stopnji moralnega presojanja. V manjši meri so dosegli rezultate na peti ali šesti stopnji moralnega presojanja (33).

V primerjavi z rezultati drugih študentov zdravstvenih usmeritev imajo študenti Fakultete za farmacijo Univerze v Ljubljani nižje rezultate postkonvencionalne vrednosti (35,1 %). Pri raziskavah, izvedenih v tujini, imajo najvišje rezultate postkonvencionalne vrednosti študenti medicine (50,2 %) in dentalne medicine (47,6 %) (33).

Raziskave med študenti so pokazale, da imajo najvišjo stopnjo moralnega presojanja študenti humanističnih usmeritev (65,2 %) (33).

4 Porazdelitev odgovorov na zgodbo (Janez in zdravilo, Pobegli zapornik in Zdravnikova dilema)

Prikazali smo porazdelitev na zastavljena vprašanja, ki so bila vezana na opisano zgodbo. Delež odgovorov v prvi in tretji zgodbi (Janez in zdravilo in Zdravnikova dilema) kaže, da so študenti imeli že vnaprej oblikovano stališče o moralni dilemi in so se v skladu s tem odločali za konkretno stališče.

Delež odgovorov v drugi zgodbi (Pobegli zapornik) kaže, da niso imeli oblikovanega stališča o moralni dilemi in se je zato večina odločila za nevtralen odgovor Ne morem se odločiti (42,4 %).

Pri prvi zgodbi je odgovor Ne morem se odločiti podalo 26,4 % študentov, pri tretji zgodbi pa 38,2 % študentov. To ni presenetljivo, saj se je verjetno večini težje odločiti, ali bi moral zdravnik dati tako velik odmerek zdravila, da bi pacientka umrla, kot pa sprejeti odločitev o kraji zdravila.

Glede na to, da gre za študente farmacije, se pričakuje, da imajo ti v dobršni meri oblikovano stališče glede prve in tretje moralne dileme, saj so bile ponujene zgodbe s

področja zdravstva. V skladu z našo trditvijo študenti niso imeli oblikovanega stališča o drugi zgodbi in zato niso bili prepričani v odgovor.

Ugotovili smo tudi, da so se študenti prvega letnika EM FAR v primerjavi s študenti petega letnika EM FAR in UP FAR v večji meri odločali za odgovor Ne morem se odločiti pri vseh treh vprašanjih. To nam pove, da mlajši študenti še nimajo oblikovanega mnenja o strokovnih vprašanjih in se v takšnih situacijah težje odločajo. Dobili smo podatek, da študenti zadnjega letnika študija farmacije zavzemajo stališče, ki je bližje stališču zaposlenih farmacevtov kot stališču mlajših študentov (34).

V prvem primeru Janez in zdravilo, ki je zahteval moralno presojo, jih je 9,7 % smatralo, da je kraja zdravlil opravičljiva, medtem ko jih je 63,9 % odgovorilo, da je kraja nedopustno dejanje, kar je v skladu s splošno sprejetimi moralnimi principi družbe, v kateri živijo in ki takšno dejanje tudi zakonsko kaznuje.

V primeru Pobegli zapornik 29,9 % anketiranih smatra, da ga je treba prijaviti, 27,8 % pa ne, kar nam pove, da so ljudje v takšnih primerih neodločni, saj je družba takšno obnašanje že kaznovala kot družbeno škodljivo.

Glede na primer Zdravnikova dilema jih 41,7 % smatra, da bi zdravnik moral predpisati veliko dozo, 20,1 % pa meni, da tega ne bi smel storiti.

Vsi ti rezultati kažejo, da je bilo vprašanim težko sprejemati odločitve v primerih, ko gre za človekovo zdravje in življenje kot največjo človeško vrednoto.

5 Ovrednotenje povezave med lastnostmi študentov in moralnim presojanjem

5.1 Ovrednotenje povezave med visokošolskim izobraževanjem in moralnim presojanjem

V nasprotju z večino raziskav, ki so pokazale, da je že samo visokošolsko izobraževanje jamstvo za napredovanje moralnega presojanja, pa naša raziskava tega ni pokazala. Če primerjamo rezultate študentov v različnih letnikih študija, nismo našli razlik, ki bi vodile k takšni ugotovitvi. Ugotovili smo, da imajo študenti prvega letnika višjo stopnjo moralnega presojanja kot tisti v petem letniku. Zato lahko rečemo, da se omenjeno

pričakovanje, da lahko že zgolj izkušnja študija vpliva na napredovanje moralnega presojanja, ni izkazalo za pravilnega.

Treba je poudariti, da smo primerjali rezultate študentov prvega in petega letnika študija, natančneje povedano, primerjali smo rezultate različnih oseb. Zaradi tega na tej ravni proučevanja ne vemo, kakšni bi bili rezultati, če bi testirali iste študente (iste osebe na začetku in na koncu študija). Tako ne moremo z gotovostjo trditi, ali bi v tem primeru prišlo do napredovanja v moralnem presojanju pod vplivom visokošolskega izobraževanja.

Številne raziskave, narejene s testom DIT, so pokazale, da ima visokošolsko izobraževanje največji vpliv na razvoj moralnega presojanja (15, 33). V našem primeru ni prišlo do tega, da bi kot možni razlog navedli sodelovanje študentov pri praktičnem pouku (op. a. študenti petega letnika EM FAR in UP FAR, ki so končali praktični del PU). V diplomski nalogi diplomantke Mateje Borovnik so študentje izpostavili, da jim mentorji niso posvetili dovolj pozornosti, da niso opravljali dela, ki bi jim predstavljalo izziv, in odnos zaposlenih v lekarni do študentov (35). Do istih ugotovitev so prišli tudi pri študentih medicine, ki so po klinični praksi po končanem tretjem letniku študija nazadovali v moralnem presojanju (6, 26).

Študije so pokazale, da se moralno presojanje najbolj razvija, če so študenti vključeni v pouk etike v nižjih letnikih študija, ki je organiziran tako, da so študentje razdeljeni v manjše študijske skupine. Tako imajo možnost aktivno sodelovati v razpravah o aktualnih moralnih dilemah. Skupni program ne sme biti krajši od 20 ur, saj v nasprotnem primeru ni napredka v moralnem presojanju (25).

Na FFA se v sklopu izvajanja predmeta Uvod v farmacijo izvaja podoben program aktivnega sodelovanja v razpravah o aktualnih temah. Gre za igro vlog, kjer dve skupini študentov utemeljujeta izbrano tezo. Teza sama po sebi še ni veljavna in jo je treba dokazati, argumentirati oziroma ustrezno utemeljiti. Teze so načrtno postavljene na provokativen način z namenom motivacije študentov k aktivnemu delu in razjasnitvi vloge farmacije v družbi. Študenti se tako delijo na zagovornike in na nasprotnike teze, ki svoje argumente predstavijo na soočenju. Dva predstavnika, eden iz skupine zagovornikov in eden iz skupine nasprotnikov, igrata vlogo sodnika ter vodita razpravo. Predstavnika izberejo člani skupine. Preostali navzoči študenti in učitelji predstavljajo poroto (36).

Razen aktivnega sodelovanja v razpravah se lahko napredovanje v moralnem presojanju pridobi tudi na primer z ogledom filmov s specifično vsebino in diskusijo, ki je povezana s temo prikazanega filma (37).

Največji napredek v moralnem presojanju se doseže z aktivnim sodelovanjem v razpravah ali pri gledanju filmov. Zato je pomembno, da se tudi pouk etike organizira na takšen način.

5.2 Ovrednotenje povezave med spolom in moralnim presojanjem

V prejšnjih raziskovanjih smo ugotovili, da obstajajo razlike med spoloma v korist žensk, vendar so te izjemno majhne in nepomembne.

V naši raziskavi nismo dokazali povezanosti med spoloma in moralnim presojanjem, vendar smo ugotovili, da imajo ženske (35,7 %) v primerjavi z moškimi (32,2 %) malce višji rezultat postkonvencionalne vrednosti.

Razliko med moškim in žensko je mogoče pojasniti na naslednji način. Moški se pri sprejemanju moralnih odločitev obnašajo pravično, po t. i. morali pravičnosti, medtem ko se ženske obnašajo skrbno, po t. i. morali skrbnosti. Morala skrbnosti je zasnovana na nenasilju in odgovornosti do drugih oseb, medtem ko je morala pravičnosti zasnovana na pravičnosti in enakopravnosti (6). Vloga ženske vključuje norme, ki spodbujajo nudenje pomoči. Od njih se pričakuje, da so občutljivejše za potrebe drugih. V nasprotju z moškimi imajo večjo sposobnost empatije. Raziskave o vlogi spolov kažejo, da se značilnosti, kot so na primer pripravljenost na pomoč, skrbnost, izražanje sočutja in posvečanje drugim, povezujejo z vlogo ženske (7).

Z analizo eksperimentalnih podatkov smo ugotovili, da so se ženske v večji meri odločale za delo v lekarniški dejavnosti, ki večinoma zahteva navedene lastnosti. Moški so se raje odločali za delo izven lekarniških dejavnosti. Ti rezultati kažejo, da imajo ženske tendenco zaposlovanja v poklicih, ki vključujejo skrb (morala skrbnosti) za druge osebe (7).

5.3 Ovrednotenje povezave med povprečno oceno študija in moralnim presojanjem

Raziskali smo učinek vključenosti v študij in aktivnosti med samim študijem na razvoj moralnega presojanja. Ugotovili smo, da imajo študenti, ki aktivno sodelujejo v

študentskih dejavnostih in so vključeni v številne izvenštudijske aktivnosti (kot je na primer prostovoljno delo ali pa sodelovanje v debatnih krožkih), redno obiskujejo predavanja in so dobri študenti, višjo postkonvencionalno vrednost od tistih, ki so manj aktivni. Slednji v moralnem presojanju ne napredujejo v takšni meri (18).

Čeprav nismo ugotovili povezanosti med povprečno oceno študija in moralnim presojanjem, pa smo s primerjavo postkonvencionalnih vrednosti videli, da imajo najvišjo vrednost študenti z najvišjo povprečno oceno (41,6 %). Ta vrednost spada v skupino visoke postkonvencionalne vrednosti. Tudi v našem primeru imajo študenti z visokim povprečjem ocen višjo postkonvencionalno vrednost v primerjavi s študenti, ki imajo nižje povprečje ocen. Pri študentih z nižjim povprečjem ocen nismo našli večjih razlik v postkonvencionalnih vrednostih.

5.4 Ovrednotenje povezave med krajem bivanja in moralnim presojanjem

V ZDA je bila narejena raziskava, v kateri so proučili povezavo med krajem bivanja in moralnega presojanja ter to povezavo tudi dokazali. Raziskava je potekala na področju celotnih ZDA in zajela 84 fakultet za farmacijo. Ugotovljeno je, da imajo študenti, ki študirajo na univerzi na jugu ZDA, nižjo postkonvencionalno vrednost od tistih, ki študirajo na severu ZDA. Razlog za to je vpliv konservativne sredine na jugu ZDA, kar v veliki meri vpliva tudi na študente tega področja (24).

Ker v našem primeru nismo našli povezave med krajem bivanja in moralnega presojanja, lahko rečemo, da je možen razlog v tem, da v Sloveniji med posameznimi regijami ni tako velikih kulturnih in drugih razlik v primerjavi z ZDA (na primer zgodovinske – sever in jug ali pa religijske – kristjani in nekrstjani). Posamezne regije države ne moremo opisati kot konservativne/liberalne ali pa krščanske/nekrščanske, kot je to v ZDA ali v kakšni drugi večji državi. Zaradi navedenega nismo dokazali vpliva kraja bivanja na moralno presojanje. Z naknadno primerjavo postkonvencionalnih vrednosti smo samo potrdili, da obstaja minimalna razlika med vrednostmi študentov iz ruralnih področij (32,5 %) in urbanih naselij (36,4 %).

5.5 Ovrednotenje povezave med izbiro zelene zaposlitve in moralnim presojanjem

Čeprav nismo dokazali povezave med izbiro zaposlitve in moralnega presojanja, smo opazili, da obstajajo razlike med postkonvencionalnimi vrednostmi pri posamičnih poklicih. Tako imajo študenti, ki so se odločili za delo v regulativi, najvišjo postkonvencionalno vrednost (45,0 %). Tisti, ki so se odločili za delo strokovnega sodelavca, imajo nižjo postkonvencionalno vrednost (33,6 %). Pri poklicih, kot je farmacija, pa je pomembno, da se farmacevti ne glede na lastne želje in ambicije obnašajo na ravni, ki je enaka za vse.

Kot vsi drugi poklici v zdravstvu ima tudi farmacija svoj kodeks, ki se ga morajo držati vsi farmacevti. V okviru diplomske naloge smo raziskali in proučili obstoječe kodekse farmacevtskega poklica v slovenskem prostoru. To so: Kodeks lekarniške deontologije, ki ga je izdala Lekarniška zbornica Slovenije (38), Kodeks farmacevtske etike, ki ga je izdalo Slovensko farmacevtsko društvo (39), ter Kodeks obveščanja in seznanjanja o zdravilih na recept, ki ga izdaja Mednarodni forum znanstvenoraziskovalnih farmacevtskih družb (40). V Veliki Britaniji imajo tudi Kodeks za študente na Fakulteti za farmacijo (41).

S spoštovanjem kodeksa bodo farmacevti ne glede na lastne želje vzdrževali potrebno raven profesionalnosti in obnašanja, s čimer se v prvi vrsti jamči za dobrobit bolnika.

Kodeks predpisuje raven, na kateri mora delovati vsak farmacevt v svojem profesionalnem in osebnem življenju.

Na FFA se je v zadnjih letih ustalila praksa, da se vsi študentje pred koncem študija v sklopu teoretičnega dela PU pod mentorstvom asistentov Katedre za socialno farmacijo spoznajo s kodeksi in jih podrobno proučijo. S tem je zajamčena potrebna raven profesionalnega obnašanja.

5.6 Ovrednotenje povezave med izobrazbo staršev in moralnim presojanjem

Dokazali smo, da obstaja povezava med izobrazbo matere in moralnim presojanjem študentov, ni pa povezave z izobrazbo očeta. Postkonvencionalna vrednost se skladno z dobljenimi rezultati spreminja glede na izobrazbo staršev, tako da z rastjo stopnje izobrazbe raste tudi postkonvencionalna vrednost. Tako imajo najvišjo postkonvencionalno vrednost tisti študenti, katerih starši so doktorji znanosti. V obeh primerih ta vrednost

spada v skupino visoke postkonvencionalne vrednosti. Tak rezultat lahko samo še podkrepi trditev, da ima mati pomembnejši vpliv na razvoj otroka.

Ugotovljeno je, da razlike postkonvencionalne vrednosti naraščajo glede na stopnjo izobrazbe, tako da na ravni doktorata znanosti ženske dosegajo povprečno višji rezultat postkonvencionalne vrednosti od moških (6). S tem smo potrdili povezavo med stopnjo izobrazbe matere in postkonvencionalne vrednosti. Podkrepili smo tudi navedeno trditev, zaradi katere smatramo, da ima mati večji vpliv na moralno presojanje kot oče.

5.7 Ovrednotenje povezave med sodelovanjem pri prostovoljnem delu in moralnim presojanjem

Z analizo pridobljenih podatkov smo spoznali, da imamo veliko študentov, ki ne sodelujejo pri prostovoljnem delu. Naš rezultat je v skladu z rezultati drugih raziskovanj o prostovoljnem delu, iz katerih lahko razberemo, da približno dve tretjini študentov v Republiki Sloveniji ne sodelujeta pri prostovoljnem delu. Razlogi so predvsem v nujnosti opravljanja plačanega dela ali v tem, da niso bili seznanjeni z možnostmi takšnih aktivnosti. Splošna ugotovitev je, da pri vključevanju v prostovoljno delo razlik med študenti po vrsti fakultete (naravoslovna ali družboslovna) ni (42).

Čeprav nismo ugotovili povezave med prostovoljnim delom in moralnim presojanjem, pa imajo tisti študenti, ki so vanj vključeni, nekoliko višjo postkonvencionalno vrednost (36,9 %) od tistih, ki v teh aktivnostih ne sodelujejo (34,4 %).

Naš rezultat je v skladu z raziskavo, v kateri so opazili znatno večji napredek moralnega razsojanja pri študentih, ki so ob pouku sodelovali še v 20-urnem družbeno koristnem delu. Zato je vključevanje študentov v situacije, v katerih imajo priložnost biti v različnih življenjskih okoliščinah, koristno za spodbujanje moralnega razvoja (6).

6 Pomanjkljivosti raziskave

Med pomanjkljivosti raziskave lahko izpostavimo:

Metodologijo izvajanja raziskave

Pri naši raziskavi smo uporabili prečni pristop. Z njim istočasno opazujemo različne starostne skupine udeležencev (op. a. v našem primeru so to študenti prvega letnika EM

FAR ter študenti petega letnika EM FAR in UP FAR). Slaba stran prečnega pristopa je, da ne dobimo podatkov o individualnih spremembah posameznika (1, 43).

Ker naša raziskava spada v skupino razvojnopsiholoških raziskav (potrebujemo podatke o tem, kako se udeleženci v nekem časovnem obdobju spreminjajo), bi bolj verodostojne podatke pridobili, če bi namesto prečnega pristopa uporabili vzdolžni pristop. Tako bi spremljali isto skupino oseb od začetka do konca študija (op. a. v primeru te metodologije izvajanja raziskave bi to bili študenti prvega letnika EM FAR, ki bi jih zopet testirali na koncu študija). Dejansko bi tako pridobili vpogled v razvoj moralnega presojanja enega in istega posameznika oziroma ene in iste skupine. Slaba stran vzdolžnega pristopa je, da zahteva večjo aktivnost udeležencev, saj isti posamezniki sodelujejo v raziskavi večkrat, v našem primeru vsaj dvakrat (1, 43).

Zaradi navedenih omejitev smo se odločili za prečni pristop, čeprav bi bil zaradi narave raziskave primernejši vzdolžni pristop. Za vzdolžni pristop v okvirju diplomskega dela nismo imeli pogojev, ker taka vrsta raziskave presega časovne meje diplomskega dela.

Način izvajanja raziskave

Odločili smo se za klasičen način izvajanja raziskave, čeprav se danes večina testiranj izvaja v elektronski različici. DIT je test, ki zaradi svoje kompleksnosti zahteva fizično prisotnost osebe in zato zahteva klasičen način testiranja. S spletnim testiranjem bi postopek precej poenostavili, verjetno pa bi bil odziv študentov manjši.

VI SKLEP

Na osnovi pridobljenih rezultatov smo prišli do naslednjih ugotovitev:

Ovrednotenje stopnje moralnega presojanja študentov

Prevladujoča stopnja moralnega presojanja (op. a. četrta stopnja) je v skladu z rezultati podobnih ali enakih raziskovanj. Sledita ji peta in tretja stopnja moralnega presojanja. Zato lahko trdimo, da so študenti FFA na zadovoljivi stopnji moralnega presojanja glede na stopnjo in smer izobraževanja.

Porazdelitev odgovorov na zgodbo (Janez in zdravilo, Pobegli zapornik in Zdravnikova dilema)

Ugotovili smo, da imajo študenti farmacije oblikovano stališče o moralni dilemi v prvi in tretji zgodbi (Janez in zdravilo in Zdravnikova dilema), saj so ponujene zgodbe s področja zdravstva. V drugi zgodbi (Pobegli zapornik) niso imeli oblikovanega stališča o moralni dilemi in zato se je večina odločila za nevtralen odgovor.

Ugotovili smo tudi, da so se študenti prvega letnika EM FAR v primerjavi s študenti petega letnika EM FAR in UP FAR v večji meri odločali za nevtralen odgovor pri vseh treh vprašanjih. To nam pove, da mlajši študenti še nimajo oblikovanega mnenja o strokovnih vprašanjih in se v takšnih situacijah težje odločajo

Ovrednotenje povezave med lastnostmi študentov in moralnim presojanjem

Z ovrednotenjem povezave med lastnostmi študentov in moralnim presojanjem smo prišli do zaključka, da obstaja povezava med izobrazbo staršev (mati) in posameznikovim moralnim presojanjem.

Povezave med letnikom študija, spolom, povprečno oceno študija, krajem bivanja, izbiro zelene zaposlitve in sodelovanjem pri prostovoljnem delu nismo dokazali.

Na tej osnovi lahko trdimo, da ima družina – predvsem mati – največji vpliv na razvoj posameznika in torej posledično tudi na razvoj moralnega presojanja.

Ugotovili smo tudi, da je v programih visokošolskega izobraževanja še precej neizkoriščenega prostora, ki bi se lahko dopolnil s prej opisanimi potrjenimi metodami (aktivno sodelovanje v razpravah ali gledanje filmov) vpliva na rast moralnega presojanja.

VII LITERATURA

1. Zupančič M, Umek Marjanovič L: Razvojna psihologija, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 2009: 5–119, 272, 369–74, 456, 621–629.
2. Sruk V: Leksikon morale in etike, Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Maribor, 1999: 305.
3. Pušenjak M: Moralno presojanje mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi težavami, Diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2007.
4. Pastuović N: Edukologija: integrativna znanost o sustavu cjeloživotnog obrazovanja i odgoja, Znamen, Zagreb, 1999: 225–34.
5. Kroflič R: Med poslušnostjo in odgovornostjo: procesno-razvojni model moralne vzgoje, Vija, Ljubljana, 1997: 33–53.
6. Hren D: Utjecaj visokoškolskog obrazovanja na razvoj moralnog rasuđivanja osoba mlađe odrasle dobi, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2008.
7. Raboteg Šarić Z: Psihologija altruizma: čustveni i spoznajni aspekti prosocijalnog ponašanja, Alinea, Zagreb, 1995: 67–79, 124–51.
8. Radovčič A, Viler A: Moralna vzgoja teorija vzgoje, Seminarska naloga, Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta, Koper, 2007.
9. Lamovec T: Psihodiagnostika osebnosti, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 1994: 154–98.
10. Benedičič K: Moralni razvoj kot izgrajevanje otrokovih prosocialnih vrlin, Diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2011.
11. Killen M, Smetana J: Handbook of Moral Development, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey, 2006: 67–91.

12. Stephen JT, Dong Y: The Defining Issues Test of Moral Judgment Development. The University of Alabama: <http://www.ethicaldevelopment.ua.edu/> (dostop: september 2012).
13. Rest JR, Thoma SJ, Narváez DF, Bebeau MJ: Alchemy and Beyond: Indexing the Defining Issues Test. *Journal of Educational Psychology* 1997; 89(3): 498–507.
14. James RR, Darcia N, Stephen JT, Muriel JB: A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research. *Journal of Moral Education* 2000; 29: 381–395.
15. Swisher LL: Moral reasoning among physical therapists: results of the defining issues test. *Physiotherapy Research International* 2010; 15: 69–79.
16. Narvaez D, Bock T: Moral Schemas and Tacit Judgement or How the Defining Issues Test is Supported by Cognitive Science. *Journal of Moral Education* 2002; 31(3): 297–314.
17. Ivanuša Bizjak M: Tiho znanje pridobljeno z dolgoletnimi izkušnjami – skriti adut podjetja. Višja strokovna šola Academia: <http://www.academia.si> (dostop: april 2008).
18. Rest JR: *Moral development: advances in research and theory*, Praeger, New York, 1986: 1–27, 59–88.
19. Auvinen J, Suominen T, Leino-Kilpi H, Helkama K: The development of moral judgment during nursing education in Finland. *Nurse Educ Today* 2004; 24(7): 538–46.
20. Latif DA: Cognitive Moral Development and Pharmacy Education. *American Journal of Pharmaceutical Education* 2000; 64: 451–54.
21. Chaar BB, Brien J, Krass I: Professional ethics in pharmacy practice: developing a psychometric measure of moral reasoning. *Pharm World Sci.* 2009; 31(5): 439–49.
22. Latif DA: The Relationship Between Pharmacists' Tenure in the Community Setting and Moral Reasoning. *Journal of Business Ethics* 2001; 31(2): 131–41.
23. Rest JR: *Manual for the Defining Issues Test*, Center for the Study of Ethical Development, University of Minnesota, Minnesota, 1986.
24. Latif DA: An assessment of the ethical reasoning of United States pharmacy students: A national study. *American Journal of Pharmaceutical Education* 2004; 68(2): 1–10.

25. Self DJ, Olivarez M, Baldwin DC Jr: The amount of small-group case-study discussion needed to improve moral reasoning skills of medical students. *Acad Med.* 1998; 73(5): 521–3.
26. Gallagher CT: Assessment of levels of moral reasoning in pharmacy students at different stages of the undergraduate curriculum. *International Journal of Pharmacy Practice* 2011; 19(5): 374–80.
27. Srebotnik A: Moralna zrelost in odnosi med plavalci in plavalkami PK Fužinar Ravne na Koroškem, Diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Ljubljana, 2007.
28. Latif DA: The Relationship Between Ethical Reasoning and the Perception of Difficulty with Ethical Dilemmas in Pharmacy Students: Implications for Teaching Professional Ethics. *Teaching Business Ethics* 2001; 5(1): 107–17.
29. Pallant J: SPSS: priručnik za preživljanje: postopni vodič kroz analizu podataka pomoću SPSS-a, Mikro knjiga, Beograd, 2011: 239–263.
30. Petz B, Kolesarić V, Ivanec D: Petzova statistika: osnove statističke metode za nematematičare, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2012: 117–273.
31. Rickles N: Student Participants in Faculty Educational Research. *Am J Pharm Educ.* 2010; 74(5): 92.
32. Bartol U: Vsebinska dejavnost kompetenčnega modela "general level framework" glede na želeno zaposlitev absolventov farmacije v Sloveniji, Diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za farmacijo, Ljubljana, 2012.
33. Latif DA, Berger BA: Cognitive Moral Development and Clinical Performance: Implications for Pharmacy Education. *American Journal of Pharmaceutical Education* 1999; 63: 20–27.
34. Lowenthal W: Ethical dilemmas in pharmacy. *J Med Ethics* 1988; 14(1): 31–34.

35. Borovnik M: Ovrednotenje praktičnega usposabljanja Fakultete za farmacijo z vidika študentov, Diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za farmacijo, Ljubljana, 2012.
36. Kos M: Uvod v farmacevtsko etiko in deontologijo, Izročki predavanj, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za farmacijo, Ljubljana: http://www.ffa.uni-lj.si/fileadmin/homedirs/12/em%C5%A1fUvod_v_farmacijo/Navodila_za_pripravo_seminarjev.pdf (dostop: oktober 2008).
37. Self DJ, Baldwin DC Jr, Olivarez M: Teaching medical ethics to first-year students by using film discussion to develop their moral reasoning. *Acad Med.* 1993; 68(5): 383.
38. Kodeks lekarniške deontologije :<http://www.lek-zbor.si/LinkClick.aspx?fileticket=Tw3CiSIKsrc%3d&tabid=151&language=sl-SI> (dostop: november 1992).
39. Kodeks farmacevtske etike: <http://www.sfd.si/?viewPage=29> (dostop: maj 2000).
40. Kodeks obveščanja in seznanjanja o zdravilih na recept: http://www.firdpc.com/sl/Eticni_kodeksi/Kodeks_obvescanja_in_seznanjanja_o_zdravilih_na_recept/ (dostop: januar 2012).
41. Code of conduct for pharmacy students: <http://pharmacyregulation.org/sites/default/files/Code%20of%20conduct%20for%20pharmacy%20students%20s.pdf> (dostop: september 2010).
42. Grill A, Tančič A, Vidmar M, Brečko BN: Prostovoljno delo mladih v Ljubljani. Publikacija MOL, Ljubljana, 2005.
43. Milas G: Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2005: 63–72, 154–213.
- .

VIII PRILOGE

Priloga I: Vprašalnik moralnega presojanja

Univerza
v Ljubljani
Fakulteta
za farmacijo

*Katedra za socialno farmacijo
Fakulteta za farmacijo
Aškerčeva cesta 7
1000 Ljubljana*

Spoštovani!

Vljudno vas vabimo k sodelovanju v raziskavi, v kateri bi želeli dobiti posnetek stanja moralnega presojanja študentov Fakultete za farmacijo Univerze v Ljubljani. Prosimo vas, da si vzamete približno 15 min časa za izpolnjevanje vprašalnika. Sodelovanje je prostovoljno in anonimno. Rezultati bodo razpoložljivi v diplomski nalogi, na vašo željo vam jih lahko tudi osebno posredujemo. Raziskava poteka na Katedri za socialno farmacijo v okviru diplomske naloge Tatjane Šolaja pod mentorstvom doc.dr. Mitje Kosa, mag.farm.

Lep pozdrav!

doc.dr. Mitja Kos, mag.farm.

Tatjana Šolaja

diplomantka FFA

Vprašalnik moralnega presojanja

Splošno navodilo

Z vprašalnikom ugotavljamo način posameznikovega razumevanja nekaterih družbenih problemov. Različni ljudje imajo različna mnenja o tem, kaj je prav in kaj je napačno. Pravilnih odgovorov, kakršni obstajajo pri reševanju matematičnih nalog, tu ni. Želimo le, da nam poveste, kaj mislite o problemih, ki jih vsebujejo opisane zgodbe.

Prvo zgodbo navajamo samo kot primer:

Franc Novak že dolgo razmišlja o tem, da bi si kupil avto. Je poročen, ima dva majhna otroka, njegov zaslužek pa je povprečen. Avto bi uporabljal predvsem za prevoz na delo in opravke v mestu, včasih pa tudi za družinske izlete. Ko se je skušal odločiti, kakšen avto naj kupi, je ugotovil, da mora najprej razmisliti o številnih vprašanjih. Spodaj so navedena nekatera od teh vprašanj. Zamislite si, da ste na Frančevem mestu in razmišljate o vsakem izmed spodnjih vprašanj. Kako pomembno se vam zdi posamezno vprašanje pri odločanju o nakupu avtomobila?

Navodilo za del A:

Na desni strani vpišite znak v enega izmed prostorov ob vsakem vprašanju (če npr. mislite, da se vam zdi vprašanje št. 1 nepomembno pri odločanju o nakupu avtomobila, označite prostor na skrajni desni, pod stolpec "nikakršna"). V primeru, ko jasno ne razumete pomena vprašanja, ga označite kot nepomembnega (označite pod stolpec "nikakršna")! Pomembnost vprašanja je lahko: zelo velika, precejšnja, zmerna, majhna, nikakršna.

Preden sem se odločil/a, sem se spraševal/a:	Zelo velika	Precejšnja	Zmerna	Majhna	Nikakršna
1. Ali stanuje trgovec z avtomobili v istem bloku kot Franc? (Za osebo ki je izpolnila vprašalnik, to sploh ni pomembno.)	☐	☐	☐	☐	☒
2. Ali ne bi bil rabljen avto dolgoročno bolj ekonomičen od novega? (Za osebo, ki je izpolnila vprašalnik, je to zelo pomembno.)	☒	☐	☐	☐	☐
3. Ali je avto zelene barve, ki je Frančeva najljubša barva?	☐	☐	☒	☐	☐
4. Ali je zmogljivost motorja vsaj 1200 kubikov? (Če ne veste, kaj je zmogljivost, označite, da vprašanje sploh ni pomembno.)	☒	☐	☐	☐	☐

Navodilo za del B:

Med vsemi navedenimi vprašanji izberite tisto, ki se vam zdi pri odločitvi najpomembnejše. Napišite njegovo zaporedno številko v prvo vrsto spodaj. Enako storite z drugim, tretjim in četrtem najpomembnejšim.

Najpomembnejše	Drugo najpomembnejše	Tretje najpomembnejše	Četrto najpomembnejše
_____4_____	_____2_____	_____3_____	_____1_____

Vprašalnik

Janez in zdravilo - prva zgodba

Nekje v Evropi je Janezova žena umirala za posebno vrsto raka. Zdravniki so menili, da bi jo lahko rešilo novo zdravilo. In sicer posebna oblika radija, ki jo je pred kratkim odkril farmacevt v istem mestu. Sestavine za zdravilo so bile drage, farmacevt pa je zanj zahteval desetkratno vrednost od realne. Tako je za radij plačal 400 evrov, ceno majhnega odmerka zdravila pa je določil na 4000 evrov. V terapiji bi bilo potrebno majhni odmerek zdravila uporabiti večkrat. Janez si je na vse načine skušal denar sposoditi, vendar je zbral le za približno polovico cene zdravila. Farmaceutu je povedal, da njegova žena umira in ga prosil, naj mu zdravilo proda ceneje ali pa dovoli, da preostanek plača kasneje. Farmaceut mu je odgovoril: "Ne, to zdravilo sem sam odkril in z njim nameravam zaslužiti". Janez je obupal in začel razmišljati o tem, da bi vlomil v njegovo trgovino in ukradel zdravilo za ženo.

Ali bi moral Janez ukrasti zdravilo? (označite en odgovor)

- Moral bi ga ukrasti
- Ne morem se odločiti
- Ne bi ga smel ukrasti

Prede sem se odločil/a, sem se spraševal/a:	Zelo velika	Precejšnja	Zmerna	Majhna	Nikakršna
1. Ali je potrebno spoštovati zakone?	☐	☐	☐	☐	☐
2. Ali ni povsem naravno, da je mož, ki ljubi ženo, pripravljen zanj tudi krasti?	☐	☐	☐	☐	☐
3. Ali Janezu možnost, da bi zdravilo pomagalo, odtehta strah, da ga med vlomom zalotijo in pošljejo v zapor?	☐	☐	☐	☐	☐
4. Ali je Janez rokoborec ali pa ima dobre zveze z rokoborci?	☐	☐	☐	☐	☐
5. Ali bi Janez kradel zaradi lastnih koristi ali bi to storil le zato, da bi pomagal ženi?	☐	☐	☐	☐	☐
6. Ali ni potrebno spoštovati tudi farmacevtove pravice do izuma?	☐	☐	☐	☐	☐
7. Ali je v individualnem in socialnem smislu bistvo življenja bolj zavezujoče kot dejanje, ki preprečuje smrt?	☐	☐	☐	☐	☐
8. Na katerih vrednotah bi morali ljudje graditi svoje odnose z drugimi ljudmi?	☐	☐	☐	☐	☐
9. Ali je prav, da se farmacevt skriva za ničvrednim zakonom?	☐	☐	☐	☐	☐
10. Ali zakon v tem primeru ne stoji na poti najbolj temeljni zahtevi vsakega človeka?	☐	☐	☐	☐	☐
11. Ali farmacevt zasluži, da ga oropajo, ker je tako pohlepen in brez razumevanja za ljudi v stiski?	☐	☐	☐	☐	☐
12. Ali bi kraja v takem primeru pomenila večje dobro za celotno družbo ali ne?	☐	☐	☐	☐	☐

Od zgornjih vprašanj izberite štiri najpomembnejša:

Najpomembnejše   Drugo najpomembnejše   Tretje najpomembnejše   Četrto najpomembnejše

_____

Pobegli zapornik - druga zgodba

Neki moški je bil obsojen na 10 let zavora. Po enem letu je pobegnil, se nastanil v drugem delu dežele in si nadel priimek Kovač. Osem let je trdo delal in si postopno prihranil dovolj denarja, da je lahko ustanovil lastno podjetje. Do strank je bil pošten, svojim zaposlenim je izplačeval visoke osebne dohodke, večino profita pa je namenil dobrodelnim ustanovam. Nekega dne pa ga je njegova sosedka Vračkova prepoznala kot človeka, ki je pred osmimi leti pobegnil iz zavora in ga še vedno išče policija.

Ali bi morala Vračkova prijaviti Kovača policiji in ga poslati nazaj v zapor? (označite en odgovor)

- Morala bi ga prijaviti
- Ne morem se odločiti
- Ne bi ga smela prijaviti

Pređen sem se odločil/a, sem se spraševal/a:	Zelo velika	Precejšnja	Zmerna	Majhna	Nikakršna
1. Ali ni bil Kovač ves čas od pobega dovolj zgleden in tako dokazal, da ni slab človek?	☐	☐	☐	☐	☐
2. Ali to, da se nekdo izogne kazni za kaznivo dejanje spodbuja še več takih dejanj?	☐	☐	☐	☐	☐
3. Ali ne bi bilo bolje brez zaporov in zatiranja, ki ga podpira naš pravni sistem?	☐	☐	☐	☐	☐
4. Ali je Kovač zares odplačal svoj dolg družbi?	☐	☐	☐	☐	☐
5. Ali ne bi družba s ponovno kaznijo Kovača prikrajšala za nekaj, kar od nje upravičeno pričakuje?	☐	☐	☐	☐	☐
6. Kakšen pomen ima zapor sam po sebi, neodvisno od posameznikove individualnosti?	☐	☐	☐	☐	☐
7. Kako bi bil lahko nekdo tako krut in brezčuten, da bi poslal Kovača v zapor?	☐	☐	☐	☐	☐
8. Ali bi bilo pravično do vseh zapornikov, ki so odslužili kazen, če bi Kovač ostal na prostosti?	☐	☐	☐	☐	☐
9. Ali je bila gospa Vraček Kovačeva dobra prijateljica?	☐	☐	☐	☐	☐
10. Ali ne bi bila dolžnost vsakega občana, da prijavi pobeglega kriminalca ne glede na okoliščine?	☐	☐	☐	☐	☐
11. Kako bi lahko najboljše služili volji ljudi in splošnemu dobremu?	☐	☐	☐	☐	☐
12. Ali bi ponovna zaporna kazen Kovaču koristila ali kogarkoli zaščitila?	☐	☐	☐	☐	☐

Od zgornjih vprašanj izberite štiri najpomembnejša:

Najpomembnejše   Drugo najpomembnejše   Tretje najpomembnejše   Četrto najpomembnejše

_____

Zdravnikova dilema - tretja zgodba

Neka ženska je umirala za rakom, ki ga ni mogoče pozdraviti. Pred seboj je imela še kakih šest mesecev življenja. Trpela je hude bolečine, vendar je bila že tako šibka, da bi ji velik odmerek zdravila proti bolečinam (kot je morfij) skrajšala življenje. Večino časa je preživela zaradi bolečin v deliriju, v svojih boljših obdobjih pa je prosila zdravnika, naj ji da dovolj morfija, da bo umrla. Rekla je, da ne more več prenašati bolečin in da bo v nekaj mesecih tako ali tako umrla.

Kaj bi moral storiti zdravnik? (označite en odgovor)

- Moral bi ji dati tako velik odmerek, da bi umrla
- Ne morem se odločiti
- Ne bi ji smel dati prevelikega odmerka

Pređen sem se odločil/a, sem se spraševal/a:	Zelo velika	Precejšnja	Zmerna	Majhna	Nikakršna
1. Ali se njena družina strinja, da bi dobila prevelik odmerek ali ne?	☐	☐	☐	☐	☐
2. Ali zdravnika obvezuje isti zakon kot vse druge: prevelik odmerek je isto kot umor?	☐	☐	☐	☐	☐
3. Ali ne bi bilo za ljudi bolje, če družba ne bi nadzorovala njihovih življenj ali celo smrti?	☐	☐	☐	☐	☐
4. Če bi zdravnik ustvaril videz, da je prišlo do nesreče?	☐	☐	☐	☐	☐
5. Ali ima država pravico vsiliti nadaljnje življenje tistim, ki ne želijo živeti?	☐	☐	☐	☐	☐
6. Kakšen pomen ima smrt sama po sebi, neodvisno od tega, koliko družba ceni posameznika?	☐	☐	☐	☐	☐
7. Ali zdravnik čuti usmiljenje do pacientkinega trpljenja ali pa mu je bolj pomembno to, kaj bi si mislila družba?	☐	☐	☐	☐	☐
8. Ali je sodelovanje pri prekinitvi življenja drugega človeka sploh mogoče imenovati kot odgovorno in družbeno sprejemljivo dejanje?	☐	☐	☐	☐	☐
9. Ali bi moral le Bog odločati o tem, kdaj naj človek umre?	☐	☐	☐	☐	☐
10. Katere vrednote si je zdravnik postavil v svojem osebnem obrazcu vedenja?	☐	☐	☐	☐	☐
11. Ali si družba lahko privošči, da ljudem pusti pravico do odločanja o svoji smrti?	☐	☐	☐	☐	☐
12. Ali družba lahko dopušča samomore ali umore usmiljenja in pri tem še vedno ščiti življenja tistih, ki hočejo živeti?	☐	☐	☐	☐	☐

Od zgornjih vprašanj izberite štiri najpomembnejša:

Najpomembnejše	Drugo najpomembnejše	Tretje najpomembnejše	Četrto najpomembnejše
_____	_____	_____	_____

Lastnosti anketiranca

Spol (označi izbrani odgovor)?

- moški
 ženski

Letnik študija (označi izbrani odgovor)?

- prvi letnik
 drugi letnik
 tretji letnik
 četrti letnik
 peti letnik

Starost (vpiši leta)? _____

Tvoja povprečna ocena študija (vprašanje je namenjeno študentom petega letnika EM FAR in UP Farmacije)?

- 6,00 - 6,99
 7,00 - 7,99
 8,00 - 8,99
 9,00 - 10,00

Na katerem delovnem mestu bi se zaposlil/a (označi izbrani odgovor)?

- farmacevt receptar v zunanji lekarni
 farmacevt v bolnišnični lekarni-preskrba s zdravili
 klinični farmacevt v bolnišnici
 strokovni sodelavec na predstavništvu ali v farmacevtski industriji
 farmacevt v regulative
 drugo

Število prebivalcev vašega stalnega prebivališča (označi izbrani odgovor)?

- do 999
 1.000 - 4.999
 5.000 - 9.999
 10.000 - 49.999
 50.000+

Stopnja izobrazbe staršev (označi izbrani odgovor za vsakega)?

Oče:

- osnovna šola
 poklicna šola
 fakulteta
 magisterij ali specializacija
 doktorat

Mati:

- osnovna šola
 poklicna šola
 fakulteta
 magisterij ali specializacija
 doktorat

Ali sodeluješ oziroma ali si v lanskem letu sodeloval/a pri opravljanju prostovoljnega dela (označi izbrani odgovor)?

- da
 ne